Theodor Nöldeke'nin Âyet ve Sûreleri Tarihlendirmede Başvurduğu Yöntemlere Eleştirel Bir Yaklaşım-I *

Hüseyin POLAT**

Öz

Oryantalistlerin nazarında Kur'an-ı Kerim'in mevcut mushaf tertibi, O'nun kompozisyon bütünlüğünden yoksun olmasına ve anlaşılmamasına neden olan başat unsurdur. Bu durum aynı zamanda Kur'an metninin anlaşılmasının önündeki en büyük engel olarak da değerlendirilmiştir. Oryantalizmin Batı'da üniversitelerin çatısı altında pozitivist, seküler bir yaklaşımla ve bilimsel bir formatla inşa edildiği On Dokuzuncu yüzyılda, önce Yahudi ve Hristiyanların akabinde de Müslümanların kutsal kitapları tarihsel krtik, hermönötik ve semantik gibi bazı yeni yöntemler ışığında yeniden incelenmeye başlanmıştır. Bu girişimde temel gaye, ilahi kelamın muhatap aldığı insanla ilk karşılaştığı zamanı ve şartları tespit ederek hitabın ilk anlamına nüfuz edebilmektir. Bu çerçevede oryantalistler, Müslümanların kutsal kitabı Kur'an'ı Kerim'in âyetlerinin hangi zaman dilimi ve tarihsel şartlarda nazil olduğunu tespit etmek amacıyla önemli araştırmalar kaleme almışlardır. Bu çalışma, Kur'an tarihi ve kronolojisinin tespiti konuları hakkında oryantalist gelenek tarafından ittifakla en yetkin isimlerden biri olarak kabul edilen Theodor Nöldeke'nin Kur'an vahyini tarihlendirmede başvurduğu yöntemleri *Geschichte des Qorans* adlı eserini referans alarak bazı örnekler üserinden tanıtmayı ve tahlil etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, T. Nöldeke, Kur'an Kronolojisi, Âyet ve Sûre Tarihlendirmesi

Approach to the Methods of Theodor Nöldeke in Dating Verses and the Surahs-I

Abstract

The present order of the moushaph of the Holy Quran is considered to be the dominant element in the view of the Orientalists, which caused to lack the unity of the composition and not to be understood. This situation is also considered as the biggest obstacle in understanding the text of the Qur'an. In the nineteenth century, when orientalism was built in the West in a positivist, secular, and scientific format under the roof of universities, the sacred books of Jews, Christians and Muslims have been re-examined in the light of some new methods such as historical criticism, hermeneutics and semantics. The fundamental aim, in this attempt, is to determine the time and conditions of the first encounter of the divine word and to obtain its first meaning. In this respect, the orientalists have written important studies in order to determine the period and the historical conditions of revelation time of the verses of the Holy Qur'an. This research, based on Theodor

Nöldeke's *Geschichte des Qorans*, who is considered to be the most authoritative name in the Orientalist literature in the subjects of the Qur'an's history and chronology in the orientalist tradition, aims to identify and analyze the methods used by him to date the Qur'anic revelation.

Anahtar Kelimeler: Orientalism, T. Nöldeke, Quran Chronology, The Dating of Verses and Surah

Giriş

Batı'da Kur'an kronolojisi ya da Kur'an vahyinin tarihlendirilmesi denildiğinde hiç şüphesiz Yahudi asıllı Alman oryantalist Gustav Weil (1808-1889) ismi en başta anılacak kişi olacaktır.[1] Bununla birlikte Weil'den hemen sonra Alman oryantalizm geleneğinin öncü isimlerinden sayılan Theodor Nöldeke (1836-1930), bu mevzuyu farklı yönleriyle ve detaylı bir şekilde incelemiş ilk ve en yetkin oryantalist olarak kabul edilmiştir.[2] Zira o, âyet ve sûrelerin tertibi ve tarihlendirilmesi konusunda yazdığı doktora tezi ve öğrencilerinin katkılarıyla söz konusu tezinin genişletilmiş hali olan "Geschichte des Qorans / Kur'an Tarihi" adlı eseri sayesinde daha önce Weil'in ortaya attığı fikirleri ve tezleri geliştirmeye muvaffak olmuştur. Nöldeke oryantalist geleneği temsilen Kur'an tarihi alanında Batı'da kaleme alınmış en nitelikli kaynak addedilen eserinde, içerdikleri çok sayıda âyet grubuyla birlikte ilk defa tüm Kur'an sûrelerini tarihlendirmeye ilişkin özgün görüşler ve yaklaşımlar sergilemiştir.[3]

Bu çalışma, Nöldeke'nin âyet ve sûreleri tarihlendirmede başvurduğu yaklaşımları ve yöntemleri bazı örnekler üzerinden tanıtarak tahlil ve tenkid süzgecinden geçirmeyi amaçlamaktadır. Bu sayede bir taraftan Kur'an kronolojisine ve nüzûl tertibinin tespitine ilişkin oryantalist yaklaşım ve bu yaklaşımın tezleri ve görüşleri tanınacak öte taraftan söz konusu tezler ve görüşlerin dayandığı referanslar ve yöntemler İslami referanslarla ve malumatla karşılaştırılarak bunların ne derece başarılı olduğu tartışılacaktır.

---

* Bu metin, yazarın "Oryantalistlerin Kur'an Vahyini Tarihlendirme Çalışmaları - Alman Öncüler: Gustav Weil ve Theodor Nöldeke Örneği-" adlı doktora tezinden ilgili bölümlerin yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesi neticesinde üretilmiştir. Makale Gönderim Tarihi: 08.11.2019/ Makale Kabul Tarihi: 24.12.2019.

** Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Dr., Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, h1.polat@alparslan.edu.tr

[1] Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qorans* (1909 baskısından yapılmış ofset baskı) (Hildesheim: Georg Olms Yay. 1961), I, 72; Gerhard Böwering, "Chronology of the Quran", Jane Dammen McAuliffe (Ed.), *Encylopeedia of the Quran* (Leiden: Brill 2001-2005), 322; Emmanuelle Stefandis, *The Qur'an Made Linear: A Study of the Geschichte des Qorans chronological Reordering*, *Journal of Quranic Studies*. 10/2. (Ekim 2008), 1.

[2] Johann Fück, Die Arabischen Studien in Europa Bis in den Anfang des 20 Jahrhunderts (Leipzig: Otto Harrassowitz Yay., 1955), 43-44; Rudi Paret, Arabistik und Islamkunde an der Deutschen Universitäten, Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke, (Wiesbaden: Franz Steiner Yay, 1966), 14; Robert Irwın, Oryantalistler ve Düşmanları, Çev. Bahar Tırnakcı (İstanbul: YKY Yay., 2008), 199.

[3] İbrahim Sarıçam, vd., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru* (Ankara: Nobel Yay., 2011), 114-118; Hüseyin Yaşar, *Batının Kur'an Algısı* (İzmir: Işık Akademi Yay., 2010), 274-277.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Nöldeke'nin Kur'an vahyinin tarihlendirilmesi hususunda ileri sürdüğü görüş ve yaklaşımlarını ele alan ilk ve tek akademik çalışma, Tarek Anwar Abdelgayed Elkot tarafından 2014 yılında kaleme alınmıştır. Elkot *"Die Methode Nöldeke's zur chronologischen Anordnung der Sûren und Verse des Korans in seinem Buch "Geschichte des Qorans - Eine analystisch kritische Studie / Kur'an tarihi adlı kitabında Nöldeke'nin Kur'an Âyet ve Sûrelerini Nüzûl Tertibine İlişkin Metodu - Analitik Eleştirel bir Araştırma"* başlığını taşıyan doktora tezinde, Kur'an vahyin tarihlendirilmesinde Nöldeke'nin başvurduğu tarihî tenkit yönteminin tahlilini merkeze almış, Mekki ve Medeni tarihlendirmede bu yöntemin izlerini takip ederek bazı örneklerini tanıtmış ve değerlendirmiştir. Biz ise, Nöldeke'nin tarihlendirme girişimlerini, sadece tarihî tenkit yaklaşımının yansımaları açısından değil; başvurduğu bütün yöntem veya yaklaşımların tespit ve tahlilini araştırma konusu yaparak konuyu daha bütüncül ve detaylı bir şekilde incelemeye çalışacağız.[4]

1. Nöldeke'nin Âyet ve Sûreleri Tarihlendirmede Başvurduğu Yöntemler

Nöldeke'nin Kur'an Tarihi adlı eserinde âyet ve sûreleri tarihlendirmeye ilişkin serdettiği görüşler ve yaklaşımlar incelendiğinde, Kur'an vahyini tarihlendirmek için yedi farklı yönteme başvurduğu görülecektir. Bu yöntemleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. İslami referanslar ve rivâyetler ile ilişkilendirerek tarihlendirme yöntemi
2. Kavramlar, muhteva ve bağlam ile ilişkilendirerek tarihlendirme yöntemi
3. Dil ve üslup özellikleri ile ilişkilendirerek tarihlendirme yöntemi
4. Muhataplar ile ilişkilendirerek tarihlendirme yöntemi
5. Tarihî olaylar, siyer, siyasi ve sosyal koşullar ile ilişkilendirerek tarihlendirme yöntemi
6. Hz. Peygamber'in psikolojik durumu ile ilişkilendirerek tarihlendirme yöntemi
7. Belirli bir yöntem takip edilmeksizin yapılan öznel tarihlendirmeler

Bu çalışmada makalenin sınırlarını zorlamamak adına Nöldeke'nin başvurduğu yöntemlerden ilk üçü incelenecektir. Bu çerçevede Vahy'in

[4] Tarek Anwar Abdelgayed Elkot, Die Methode Nöldeke's zur chronologischen Anordnung der Sûren und Verse des Korans in seinem Buch "Geschichte des Qorans", eine analystisch kritische Studie (Göttingen: Georg August Üniversitesi Felsefe Fakültesi, Doktora Tezi, 2014)

tarihlendirilmesinde söz konusu yöntemlerin nasıl uygulandığını görmek amacıyla öncelikle her yöntemle ilgili birkaç örneğe yer verilecek; akabinde Nöldeke'nin başvurduğu her bir yöntem sırasıyla tahlil ve tenkid süzgecinden geçirilmeye çalışılacaktır.

1.1. İslami Referanslar ve Rivâyetler ile İlişkilendirerek Tarihlendirme Yöntemi

Nöldeke'nin aşağıda kaydettiğimiz bazı değerlendirmeleri, sûreleri ve âyet gruplarını İslami referanslar ve rivâyetleri esas alarak tarihlendirme yöntemine örnek olarak gösterilebilir.[5]

Alak Sûresi

Alak sûresi üzerinde hassasiyetle duran Nöldeke, sûrenin içeriği ve nüzûl sürecinden hareketle birtakım nevzuhur oryantalist görüşler ileri sürmüştür. Nöldeke, ilk vahiy olayı ile ilgili bazı İslami rivâyetleri incelemiş, ilk vahyin Alak 1-5 âyetleri olduğu yönündeki İslami görüşün makul olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte o, ilk beş âyetin nüzûl hikâyesinden hareketle İslam'daki vahiy gerçekliğini vizyon olgusuyla açıklamayı tercih etmiştir.[6]

Hz. Muhammed'in peygamberliğinin, gördüğü rüyalar ve vizyonlarla başladığını belirten Nöldeke, rivâyetlere atıfta bulunrakak ilk vahiy olayının şu şekilde geliştiğini kaydetmiştir: "*Bu rüyalardan sonra ibadetle dolu bir hayatı tercih etmiş olan Peygamber, uzun bir süre Hira dağının yalnızlığına sığınmıştır. Bu esnada vahiy meleği kendisine görünmüş*[7] *ve 'Oku!' emriyle ondan okumasını talep etmiştir. 'Ben okuma bilmem.' cevabına mukabil melek, Peygamber'i güçlü bir şekilde sarmalamıştır.*[8] *Bu olay art arda üç defa tekrar ettikten sonra melek, ona Alak sûresinin ilk beş âyetini okumuştur. Yaşadıklarından dolayı kuvvetli bir korkuya kapılan Muhammed hızlı bir şekilde eşi Hatice'ye gelerek onda teselli aramıştır.*"[9]

İslami kaynaklarda benzer başka bir rivâyetin daha bulunduğunu ifade eden Nöldeke'ye göre bu tecrübe, İbn Hişam'ın ve Taberî'nin de yer verdiği üzere Ubeyd b. Ömer b. Katade tarafından nakledilen bir hadiste açık lafızlarla rüya olarak ifade edilmiştir. Nöldeke, Suyuti'nin eseri olan İtkân'da bu hadise ek olarak vahiy meleği

---

[5] Daha fazla örnek pasaj ve malumat için bkz: Hüseyin Polat, *Oryantalistlerin Kur'an Vahyini Tarihlendirme Çalışmaları- Alman Öncüler: Gustav Weil ve Theodor Nöldeke Örneği-* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 140-181.

[6] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 78.

[7] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 79, Bu husuta De Goeje'nin görüşlerine atıflta bulunan Nöldeke, olayın bir halüsinasyon olup olmadığının tartışmaya açık olduğunu belirten Nöldeke'ye göre bu konuda kesin olan şey, Hz. Peygamber'in İncil hikayelerinde yer verilen bir meleğe inanmış olmasıdır. Bkz. Dipnot, 2.

[8] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 79.

[9] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 78-79.

Cebrail'in beraberinde Hz. Muhammed'in okuması gereken sözlerin yazılmış olduğu ipek bir mendil getirdiği bilgisinin de kaydedildiğine dikkat çekmiştir. Ona göre her ne kadar söz konusu yazı malzemesi hakkında kaynaklarda detaylara yer verilmemiş olsa da Kur'an'daki "رق" ve "قرطاس" kelimeleri ile vahyin kutsal bir yazıyla kayıt altına alındığı yönündeki bazı ifadeler bu duruma işaret etmektedir.[10]

Müddessir Sûresi

Nöldeke Müddesir sûresinin tarihlendirilmesi ile Fetretu'l-Vahiy süreci arasında ilişki kurmuş ve bu süreçte korkulan durumu sona erdiren meşhur rivâyetlerden birinin, Ebu Seleme tarafından Cabir b. Abdullah'tan nakledilen hadis olduğunu belirtmiştir. Bu hadise göre, "Vahyin bir süre kesilmesinden sonra Hz. Peygamber, Hira mağarasında kendisine ansızın görünen vahiy meleğini gökte nurlar içinde görmüştür. Bunun üzerine büyük bir endişe ve korkuyla eşi Hatice'ye gelerek "Beni örtün!/دثروني ,زملوني " demiştir. Hz. Peygamber Sözkonusu ruhsal durumdayken vahiy meleği Müddessir sûresinin baş kısmındaki vahiy pasajıyla yeniden onunla irtibata geçmiş ve bu olaydan sonra vahiy bir daha kesilmeksizin peşi sıra gelmeye devam etmiştir."[11]

Nöldeke, Hadisin başka tariklerinde fetrete işaret eden ifadelerin yer almamasından yola çıkan bazı müfessirlerin sûrenin ilk inen vahiy olabileceği yönünde birtakım yorumlarda bulunduklarına dikkat çekmiştir.[12] Ona göre meşhur İslami kaynaklar Alak sûresinin ilk bölümünün ilk vahiy olduğu hususunda ittifak ettiklerinden söz konusu müfessirlerin görüşleri pek muteber gözükmemektedir. Nöldeke, Müddesir sûresinin tefsir otoritelerince çoğunlukla açık davet emrini veren ilk sûre olarak kabul edildiğine işaret etmiştir.[13]

Mesed / Tebbet Sûresi

Mesed sûresinin ilk nazil olan sûrelerden biri olduğu hususunda tefsir kaynaklarının hemfikir olduğunu belirten Nöldeke'ye göre bu sûrenin nüzûl sebebi sadedinde nakledilen bazı olaylar üzerinde ittifak etmişlerdir. Buna göre Hz. Peygamber, İslam'ı kabul etmeleri amacıyla kabilesini bir toplantıya davet etmiş, ancak Kur'an'ın daha sonra Ebu Leheb lakabıyla kendisinden bahsettiği amcası Abdul Uzza b. Abdulmuttalip, toplantıda yeğenini "Yazıklar olsun sana, bunun

---

[10] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 79. Nöldeke'ye göre Kur'an'daki 20/113, 25/134, 53/5 ve 10, 75/18 ve 81/19. ayetlerde Hz. Muhammed'in kendi başına ilahi kitabı okuyamayacağına dikkat çekilmiş; hafızasında yerleşinceye dek tekrar etmesi veya bir meleğin ona okuması şartıyla ancak bunları öğrenebilmesinin mümkün olacağına işaret edilmiştir.

[11] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 86.

[12] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 86.

[13] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 86.

için mi bizi topladın?" ifadesiyle sert bir dille kınamıştır. Nöldeke, kabilenin en seçkin üyelerinden biri olması vasfıyla Abdul Uzza'nın Hz. Muhammed'in niyetinin ve konuşmasının anlamsızlığına işaret eden bu çıkışından sonra toplantının dağıldığını dile getiren nakillere atıfta bulunmuştur. Nöldeke'ye göre Hz. Muhammed amcasının tavrı karşısında son derece tepkisel davranmış, kendisi hakkındaki çok da ağır olmayan eleştirileri kasıtlı olarak çarpıtmış ve Ebu Leheb'i ve eşini azılı düşmanları ilan etmekle yetinmemiş onlara son derece ağır bir dille lanet ve beddua etmiştir.[14]

Bu olayla ilgili olarak kaynaklarda ittifakla aktarılan bilgilere fazla itimat edilmemesi gerektiğini düşünen Nöldeke, sûrede Ebu Leheb'in her iki eline atıfta bulunulmasını bu toplantı esnasında Peygamber'e taş atmasına yoran görüşlerin, aslında ilk olarak Beydavi ve Nesefi gibi sonraki dönem tefsircileri tarafından gündeme getirildiğini iddia etmiştir. Ona göre Ebu Leheb ve ailesinin Hz. Peygamber'in üzerine pislik attığınını nakleden rivâyetler de haddi zatında sûrenin konusuyla ilişkili değildir. Benzer şekilde Ebu Leheb'in ve karısının cezasından bahseden 4. ve 5. âyetlerin de bu olayla ilintili olmadığını belirten Nöldeke, söz konusu âyetlerin İslami kaynaklarda genellikle başka olaylar hakkındaki bazı rivâyetlerle birlikte zikredildiğini ileri sürmüştür. Ona göre ayrıca Ebu Leheb ve eşi tarafından Hz. Peygamber'e taş veya pislik atıldığını nakleden rivâyetler, Hz. Muhammed'in daha önce düzenlediği toplantıdan bahseden rivâyetlerden daha sağlam ve inandırıcı da değildir. Nöldeke neticede Mesed sûresi hakkındaki rivâyet malzemesinin erken döneme ait olmayıp bütünüyle müfessirlerin kurguları sonucu oluştuğunu iddia etmek suretiyle bu husustaki yaklaşımını ortaya koymuştur. [15]

Tahrîm Sûresi

Nöldeke, kendisinden önce Alman oryantalizm geleneğinde Kur'an kronolojisi görüşler ileri süren Weil gibi İslami kaynakların Tahrîm sûresini, Hz. Peygamber'in evinde gerçekleşen "skandal bir olaya" dayandırarak tarihlendirdiklerini ileri sürmüştür.[16] Nöldeke'ye göre bu olay şu şekilde cereyan etmiştir: Hz. Muhammed, eşi olan Hafsa'nın odasında bulunmadığı bir esnada orada cariyelerinden biriyle birlikte olmuştur. Bu sırada odasına dönen Hafsa her ikisini bu halde yakalamış ve Peygamber'e ağır bir serzenişte bulunmuştur. Hafsa, hem dönemin örfüne hem de kadının özel hukukuna aykırı olan bu durumu fırsat bilmiş, Hz. Aişe'nin de desteğiyle Hz. Peygamber'in diğer eşlerini de teyakkuza

---

[14] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 89-90. Nöldeke, Ebu Leheb'in ağzından çıkan sözlerin lanetlemeyi hak etmeyecek ifadeler olduğunu ileri sürerek bu iddiasını kanıtlamaya çalışmıştır. Bkz: Dipnot, 2.

[15] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 90-91.

[16] Gustav Weil, *Historisch-kritische Einleitung in den Koran* (Bielefeld: Velhagen und Klasing Yay., 1844), 88; Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 217. Nöldeke, skandal olay olarak nitelediği bu olaya Nesai'nin, Kitab İşretun Nisa'da, Taberi ve Zemahşeri'nin ise tefsirlerinde yer verdiklerini künye bilgisi vermeksizin kaydetmiştir. Buna karşın atıf yaptığı oryantalist kaynaklar için ise detaylı künye bilgilerini paylaşmıştır.

geçirmiştir.[17] Nöldeke Hz. Peygamber'in, bu gelişmenin İslam toplumu tarafından liderlerinin bir sapkınlığı olarak görülebilceği ve büyük bir infial uyandıracağı endişesiyle Tahrim sûresinde kendisini temize çıkaran ilgili âyetleri kurgulama ihtiyacı hissettiğini iddia etmiştir.[18]

Tek başına bu rivâyeti, söz konusu olayın tarihi gerçekliğini temellendirmede yeterli bir delil olarak gören Nöldeke'ye göre bu durum karşısında Müslümanlar, peygamberlerini hayli uygunsuz bir şekilde resmeden bu vakayı ya uydurulmuş veya kâfirlerin saçmalamalarından iktibas edilmiş olmakla nitelemişlerdir.[19] Nöldeke, Müslümanların bu sebeple olayı, bu hususu ele alan başka bir rivâyete sarılarak açıklamaya çalıştıklarını ileri sürmüştür. Ona göre çok daha masum olan bu alternatif rivâyette Hz. Peygamber, diğer eşlerinden daha fazla sevdiği Hafsa'yı ziyaretinde, kendisine ikram edilen ve çok sevdiği ballı sütü içmek ve diğer eşlerini ihmal ederek yanında biraz fazla kalmakla suçlanmıştır.[20]

Değerlendirme

Mekkî-Medenî, esbab-ı nüzûl, nasih-mensuh, tarih, siyer ve meğazi gibi İslami geleneğin vahyi tarihlendirmede başvurduğu kaynaklar ve referanslar, aynı zamanda öncü batılı araştırmacılar tarafından da genellikle dikkate alınmıştır. Kur'an vahyinin tarihlendirilmesiyle ilgilenen oryantalistlerin öncülerinden Nöldeke de araştırmalarında İslami kaynakları ve rivâyet kültürünü göz ardı etmemiş, düşüncelerini ve tezlerini desteklemek amacıyla İslami geleneğe atıfta

---

[17] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 217.

[18] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 217.

[19] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 217. Tahrîm sûresi hakkında birçok rivâyet olduğu halde Nöldeke'nin özellikle bu rivâyete sarılması manidardır. Bunda Peygamber'i sapkın ve zayıf bir durumda gösterme arzusunun payının olduğu söylenebilir. Nöldeke bu olayın dışında Peygamber hakkında olumsuz algı ve imaya işaret edebilecek zayıf veya uydurma birçok rivâyet ve haberi güvenilir kabul ederek eleştirel değerlendirmelerde bulunmuştur.

[20] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 217. Kaynaklarımızda Peygamber'imizin ziyareti esnasında kendisine bal şerbeti ikram ettiği için odasında fazladan kaldığı eşinin, Hz. Zeynep olduğu belirtimektedir. Nöldeke muhtemelen kıskançlıkları ve bu uygulamadan rahatsız olmaları sebebiyle kendilerini ziyaretleri esnasında Hz. Peygamber'den ağır kokusuyla bilinen meğafir ağacının zamkı veya çiçeğinin kokusunun geldiği hususunda ağız birliği yapmış olan eşleri hakkında anlatımları karıştırmıştır. Hadislerde belirtildiğine göre Peygamberimiz, ağzının meğafir koktuğunu söyleyen Hafsa'ya aralarında kalması koşuluyla bir daha bal şerbetini içmeyeceğine dair beyanda bulunmuşur. Bu olay aynı zamanda Tahrîm sûresinin ilk bölümünün nüzûl sebebi olarak da kabul edilmektedir. Bu hususta bkz: Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ,* nşr. Muhammed Tâmir (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1432/2011), "Talak", 8 (No. 5267), "Eyman", 25 (No. 6691); Ebû'l Huseyn Müslim b. Haccâc b. Muslim, *Ṣaḥîḥ el-Muslim,* nşr, Abdulmâlik Mücâhid (Riyad, Dâru's-Selâm, 1421/2000), "Talak", 20 (No. 1474/3678); Ebu Davûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd, Ebu Zahir Zuheyr Ali Ziî (*Riyad, Dâru's-Selâm, 1430/2009), "Eşribe", 11 (No. 3714); Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali b. Sinan en- Nesâî, thr: Ebu Zahir Zuheyr Ali Ziî, *Sünen en-Nesaî* (Riyad, Dâru's- Selâm, 1430/2009), "Eyman", 20 (No.3826);

bulunma ihtiyacı hissetmiştir.[21] Bununla birlikte o, İslami kaynaklar ve rivâyetleri kullanmada ve yorumlamada çoğu zaman ön yargı ve sübjektiflikten kurtulamamış, bilhassa hadislerin sıhhati ve kaynakları hakkında tamamen indi ve hiçbir delile dayanmayan olumsuz bir takım görüş ve algılar ifade etmekten çekinmemiştir. Nöldeke'nin İslami kaynakların tarihlendirme yaklaşımlarına yönelik oryantalist eleştirileri, genellikle makul ve makbul bir argüman ileri sürülmeksizin dillendirilmiştir.[22]

Vahyin nüzûl tarihini tespit adına Nöldeke tarafından yapılan oryantalist değerlendirmeler müşahede edildiğinde, her ne kadar güvensizlikle ve genellikle sonraki dönemlerde müfessirler veya âlimler tarafından ihdas edilmiş olmakla nitelenmiş olsa da rivâyet kültürüne yoğun bir şekilde atıfta bulunulduğu görülecektir.[23] Bu durum Nöldeke'nin gerek Mekke dönemi gerekse de Medine dönemi vahyi için kendi tarihlendirme yaklaşımlarında İslami kaynaklardan ve rivâyet kültüründen istifade etmesine mani teşkil etmemiş;[24] doğal olarak onun tarihlendirme önerilerinin bir kısmının İslami görüşlerle uyumlu olmasına yol açmıştır.[25]

Kur'an kronolojisine dayanak oluşturan İslami rivâyetleri, çoğu zaman herhangi bir neden ileri sürmeksizin arzularına göre red veya kabul ettiği müşahede edilen Nöldeke, bu tasarrufunda herhangi bir usul de takip etmemiştir. Nöldeke aynı pasaj hakkında birbirinden farklı tarihlere işaret eden nakiller arasından tercihte bulunurken kimi zaman dönemin tarihi olaylarını, siyasi ve sosyal şartlarını ileri sürerek itirazda bulunmuş kimi zaman da ilgili âyet pasajının dil ve üslup özelliklerini veya muhtevasını esas alarak farklı veya muhalif görüşler serdetmiştir.[26] Bunların yanı sıra Nöldeke'nin gerek vahiy tarihine ışık tutan bazı rivâyetler gerekse de bizzat bazı Kur'an pasajları hakkında bütünüyle dini ve ideolojik tutumlarının tesiriyle ve de tamamen yanlı hareket ettiği söylenebilir. Nitekim o bu bağlamda, İslam Peygamber'inin bazı pasajları Ehl-i Kitaptan aşırdığını veya onlardan esinlenerek kurguladığını iddia etmiş; Hz. Peygamber'in

---

[21] Neal Robinson, *Kur'an'ı Keşfetmek Örtülü Metne Çağdaş Bir Yaklaşım*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuramer Yay., 2018), 113; Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 58.

[22] Örneğin Nöldeke Fussilet sûresi 1-3 âyetlerinin Utbe b. Rebia'nın Müslüman olması için peygamberin sarfettiği çabalara işaret ettiği yönündeki nakilleri tenkit babında İbn İshak'ın bu durumu teyid eden açıklmasını eleşirir. Ona göre Utbe'nin İslam davetinin Hz. Hamza'nın İslam'a girişinin akabinde gerçekleştiği şeklindeki bilgiler güvenilmez olup İbn İshak'ın bu husustaki görüşüne itibar edilmemelidir. Ne var ki Nöldeke bu eleştirileri için aksini söyleyen hiçbir kaynağa atıf yapma ihtiyacı duymamıştır. Bkz: Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 152-153.

[23] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 62-63. Nitekim yukrda zikredildiği üzere Nöldeke, hiçbir delile ihtiyaç duymaksızın Mesed sûresiyle ilgili bazı rivayetleri, sonraki yüzyıllarda müfessirler tarafından uydurulmuş olmakla nitelemiştir.

[24] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 182-187.

[25] Bilhassa Mekkî olan Alak ve Müddessir ile Medenî olan Bakara, Tevbe ve Maide sûrelerinin tarihlendirmeleri için dayandığı rivâyetler bu duruma örnek gösterilebilir.

[26] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 162-164.

ruh halini ve tecrübelerini yorumlama girişiminde bulunarak vahiy pasajlarını tarihlendirmeye çalışmıştır.[27]

Nöldeke başta olmak üzere genellikle oryantalistler, rivâyet malzemesi içinden özellikle Hz. Peygamber veya Müslümanlar için olumsuz veya yakışıksız durumlara işaret edenleri hiç tartışmasız doğru kabul etme eğilimindedirler. Yukarıda zikredilen sınırlı sayıdaki örnek müşahede edildiğinde çoğu zaman İslami kaynaklara ve refeanslara yaslanmış gözükmekle birlikte Nöldeke'nin, İslami nakillerin sıhhat değerine itibar etmediği müşahede edilmiştir. Nitekim Nöldeke Müslümanlar ve Hz. Peygamber hakkında olumsuz gelişmelerin nakledildiği rivâyetlerde tarihi gerçeklik olduğu ön kabülüne saplanmış ve İslami tarihlendirmelere muhalif görüş ileri sürme refleksiyle çoğu rivâyeti sonraki asırlarda uydurulmuş olmakla itham etmiştir.

1.2. Kavramlar, Muhteva ve Bağlam ile İlişkilendirerek Tarihlendirme Yöntemi

Nöldeke'nin aşağıda kaydettiğimiz bazı tarihlendirme girişimlerii kavramları, muhteva ve bağlamı esas alarak sûreleri ve âyet gruplarını tarihlendirme yöntemine örnek gösterilebilir.[28]

Alak Sûresi

Nöldeke, Alak sûresinin sûrenin 1-5. âyetlerinden müteşekkil ilk bölümünün, sûrenin daha sonra nazil olan ikinci bölümüyle aynı zaman dilimine ait olmadığı kanatindedir. Zira ona göre bu âyetlerde ikinci bölümde İslam toplumunun aynı haklara sahip bir ferdi olan köle Müslümanın durumu ele alınmıştır. Bu durumda olan kişinin inançlarının düşmanı olan kâfirlerin ellerinden kurtarılması teması, ilk zamanlarda ve vahiyle yeni tanışmış Peygamber'in gündeminde olmaması gereken bir konudur. Nöldeke bu sebeple sûrenin ikinci bölümünün en iyi tahminle Hz. Muhammed'in risalet'inden birkaç yıl sonraya tarihlendirilebileceğini ileri sürmüştür.[29]

Kureyş Sûresi

Nöldeke, Kureyş sûresinin nüzûl zamanı hakkında içerdiği yılda iki dönem gerçekleştirilen ticari yolculuklardan ve dönemin ritüellerinden biri olarak yaygın şekilde dile getirilen "Kâbe'nin Rabbine/رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِۙ " ibadet edilmesi gerektiği

[27] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 89-90.

[28] Daha fazla örnek pasaj ve malumat için bkz: Hüseyin Polat, Oryantalistlerin Kur'an Vahyini Tarihlendirme Çalışmaları- Alman Öncüler: Gustav Weil ve Theodor Nöldeke Örneği-, 181-219.

[29] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 83.

yönündeki ifadelerinden hareketle tarihlendirme girişiminde bulunmuştur. Ona göre Mekkî sûrelerde Kâbe'den pek bahsedilmezken, bu sûrede kavmin geleneğinin sürdürülebilirliğine atıfta bulunulmuş ve bir nevi bu gelenek olumlanmıştır. Bu yaklaşımdan yola çıkan Nöldeke, Kureyş sûresinin, Hz. Muhammed'le kavmi arasında henüz bir çatışmanın yaşanmadığı nisbeten erken bir zaman dilimine ait olduğunu ileri sürmüştür.[30]

Tîn ve Asr Sûreleri

A'lâ sûresi hakkındaki benzer yorumları, Mekke şehrini anlatan Tin sûresi ve Asr sûresi için de kaydeden bazı İslami yaklaşımların varlığına atıf yapan Nöldeke'ye göre, aslında her iki sûrenin orijinal ifadeleri üzerinde sonradan birtakım değişiklikler yapılmıştır. Tîn sûresi 6. âyetin sûreye daha sonra ilave edildiğini iddia eden Nöldeke, diğerlerine mukayeseyle 6. âyetin metninin daha uzun olduğu, "iman edenler ve salih amel işleyenler" ifadesinin sıklıkla Mekke döneminin sonlarında kullanılan bir söz öbeği olması hasebiyle sûrenin içeriği ve bağlamıyla ilişkili olmadığı yününde birtakım argümanlar ileri sürerek bu iddiasını temellendirmeye çalışmıştır. Nöldeke, Tîn sûresi için zikrettiği gerekçelerin Asr sûresindeki benzer âyet için de geçerli olduğunu dile getrimiştir.[31]

Saffât Sûresi

Saffat sûresi 70. âyetinde, kâfir Mekkelilerin inkâr ettikleri yeniden dirilme ve hesap verme konularının işlendiğine dikkat çeken Nöldeke, bu âyetten sonra gelen 71. âyetin kendisinden sonraki 71-148. âyet grubuyla önceki pasajı birbirine bağladığını belirtmiştir. Ona göre bu bölümde yer verilen Yahudi asıllı yedi peygamberin hikâyesinde, elçilerin muhataplarının büyük oranda inkârcılardan müteşekkil olduğu vurgulanmak istenmiştir. Nöldeke, 167-182 arası âyet grubunun bu konuda güzel bir sonuç bölümü olarak değerlendirilebileceğini, fakat işlediği Mekkelilerin çoktanrıcılığı teması ile aradaki 149-167. âyet grubunun, daha zayıf bir konu deseni sağladığını dile getirmiştir. Ona göre buna rağmen söz konusu âyet grubunun oluşturduğu bölümün, kendisinden önceki ve sonrakilerin kendi içinde benzer birkaç pasaj veya bir iki âyetle sınırlı uyumuna nazaran, birbiriyle daha fazla ahenk içindedirler. Zira bu gruptaki âyetler üslup, kafiye ve ritim açısından birbirlerine o kadar yakındır ki hepsinin bir bütün olduğu konusunda neredeyse hiçbir şüpheye yer yoktur.[32]

---

[30] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 91.
[31] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 97.
[32] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 123.

Değerlendirme

Bu yöntemle yapılan tarihlendirmelerde, Kur'an'da yer alan kelimelerin ve kavramların kökeni, bunların dönemin cahiliye veya ehl-i kitap kültürüyle ilişkisi, sûrelerde ve âyet gruplarında ele alınan konular ve işlenen meseleler, vahiy pasajlarında yer verilen konunun önceki ya da sonraki âyetlerle irtibatı ve âyet grupları arasındaki bağlam örgüsü esas alınmıştır.

Nöldeke başta olmak üzere oryantalistler sıklıkla Kur'an vahyinin muhtevası, anlamı, metinde yer alana kelime ve kavramların tahlili, âyetler arasındaki bağlam ilişkisi, konu birliği ve anlam yakınlığı gibi unsurlardan hareketle kronolojik tarihlendirme denemelerinde bulunmuşlardır.[33] Nöldeke âyet pasajlarının veya sûrelerin kronolojisini tespitte konu birliği ve muhteva yakınlığı yanında kelime ve kavram dünyası açısından birbirleri arasında irtibat kurmaya çalışmıştır. Vahiy pasajları arasında bağlam ilişkisinin bulunup bulunmadığı da oryantalistler tarafından sorgulanan bir durum olmuştur.[34] Bu özellikleri üzerinden vahiy kronolojisini tespit girişimi, oryantalist zihnin Kur'an vahyini klasik kompozisyon yapısını haiz bir metin olarak tasarlama düşüncesinden mülhemdir.[35] Oryantalistler her ne kadar Kur'an'ın konu ve muhteva eksenli bir tertip özelliğine sahip olmadığını vurgulasalar da tarihlendirme denemelerinde âyet gruplarını ve sûreleri, içeriklerinden hareketle ilgili ilgisiz farklı nüzûl zamanlarıyla ilişkilendirerek tarihlendirmeden de imtina etmemişlerdir.[36]

Vahiy tarihinin aynı zamanda inanan birey ve toplumun inşa tarihi olduğu göz önünde bulundurulacak olursa Kur'an vahyinin, farklı zaman ve şartları dikkate alarak tedrici ve gelişimsel bir konu çeşitliliğine sahip olması gayet tabii bir durum olarak değerlendirilmelidir.[37] Haddi zatında Mekke döneminde işlenen konular, karşılaşılan sorunlar, dönemin siyasi, sosyal koşulları ve İslam'ın ve Müslümanların pozisyonu Medine döneminden farklı olduğu için her iki dönem vahiyleri arasında muhteva farklılıklarının bulunmasını zaruri kılmıştır.[38] Ancak bununla beraber gerek Mekke döneminde gerekse de Medine döneminde dinin temel mesajları açısından değişmeyen bazı ortak yönler ve konular da bulunmaktadır. Mamafih Müslüman tefsirciler ve ilim adamları da bu hususları gözden ırak tutmamış, vahiy pasajlarının kronolojik tasnifinde ilgili âyet gruplarının kavramsal yapıları ve muhtevalarını esas alarak değerlendirmelerde

---

[33] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 91-92.

[34] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 105, 181, 194; Weil, *Einleitung*, 79, 80, 82, 83.

[35] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 64; Weil, *Einleitung*, 7, 9, 41; Gustav Weil, *Mohammed der Prophet.* Sein Leben und seine Lehre. Aus handschriftlichen Quellen und dem Koran geschöpft und dargestellt (Stuttgart: Metzler Yay., 1843), 362, 363.

[36] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 97.

[37] Subhi Salih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 2014), 183-184.

[38] Muhammed Kutup, *Kur'an Araştırmaları*, çev. Bekir Karlığa, Beşir Eryarsoy (İstanbul: Seriyye Kitapları Yay. 1997), I, 23; Salih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, 184,185.

bulunmuşlardır.[39] Buna mukabil Nöldeke gibi öncü Alman oryantalistler vahyin evrensel ve ortak unsurlarını zaman zaman göz ardı etmişler ve bu yüzden de bazı vahiy pasajlarının tarihlendirilmesinde hatalı görüşler ileri sürmüşlerdir.[40]

Mekke dönemini sadece akide, ahlak, nübüvvetin savunusu, hesap ve ahirete ilişkin konulara hasreden oryantalistler, bu hususları ele alan kimi Medenî pasajları da Mekkî olarak tarihlendirmeyi tercih etmişlerdir.[41] Hâlbuki Kur'an'ın bu konulardaki iddiası ve çağrısı Medine dönemini de içeren bir evrenselliğe sahiptir. Kur'an'ın inanç ve ahlak öğretisi Mekke'de, Mekkeli müşriklere; Medine'de ise burada yaşayan müşriklere ve Yahudilere dönüktür. Dolayısıyla Mekkî sûrelerde daha yoğunluklu olarak ele alınmış ortak bazı konular, pekâlâ Medenî sûrelerde de işlenmiştir.[42] Buna karşın siyasi, sosyal ve kültürel gelişimin hasılası olarak değerlendiren ve ancak Medine döneminde gündem olabilmiş bazı konu ve meseleleri de Mekke döneminde aramak beyhude bir girişimdir.[43] Ne var ki oryantalistler bu yönlerini dikkate almaksızın bazı âyet ve sûreleri içerdikleri kelimelerden, kavramlardan veya ele aldıkları konulardan hareketle gelişi güzel bir şekilde Mekke ya da Medine dönemi vahyinin farklı zamanlarına tarihlendirmede bir beis görmemişlerdir.[44]

Nöldeke'nin Tîn ve Asr sûreleri gibi tek defada inmiş kısa sûrelerin içindeki bazı âyetlerin dahi Hz. Peygamber tarafından keyfi olarak mevcut yerlerine sonradan yerleştirildiği ve değiştirildiği yönündeki iddiaları ilmi ve makul bir izaha dayanmamaktadır. Bu türden görüşler temelde sûrelerdeki veya âyet gruplarındaki konu ve kavram çeşitliliğinin tabiatının, inanç ve ahlak ilkelerinin evrensel yönünün göz ardı edilmesinden ve oryantalist zihnin Kur'an'ın kaynağı hakkındaki peşin hükümlerle malül kabül ve inançlarınadan neşet etmiştir. Kureyş sûresinde "*o halde bu evin sahibine ibadet edin*" âyetini dahi cahiliye geleneğini olumlamak şeklinde yorumlayan oryantalist yaklaşım, Hz. Peygamber'in ve Kur'an'ın kavram dünyasında özgünlük bulunmadığı ön kabülüne yaslanarak vahyi, cahiliye kültürü veya Ehl-i kitap geleneği ile zorlama irtibatlarla ilişkilendirmeyi tercih etmişlerdir.

---

[39] İzzet Derveze, *Kur'an-ı Anlamada Usul*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Ekin Yay. 2008), 37.

[40] Weil, *Einletung*, 70-72; Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 146. Özellikle Nöldeke'nin Kur'an'daki yemin ifadeleri hakkındaki görüşleri, Besmele, Fâtiha ve Allah'ın "Rahmân" isminin kullanımı hakkındaki iddiaları bunlara verilebilecek bazı örneklerdir. Nöldeke, Kur'an'da geçen yemin ifadelerinin ve âyet sonundaki kafiyelerin/seci cahiliye kültüründeki kâhinlerden alındığını, hatta bu nedenle çağdaşları tarfından deli veya mecnun olarak nitelendiğini iddia etmiştir. Bkz. Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 75-76. Meke döneminin ikinci aşamasında Peygamber'in putperest geleneğe ait terminolojiyi ödünç aldığını iddia eden Nöldeke'ye göre cahiliye döneminde, Allah'la eşanlamlı olarak çoğu zaman birlikte kullanılan "Rahmân" ismi bir süre tedavülde kaldıktan sonra üçüncü aşamadan itibaren terkedilmiştir. Bkz. Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 121.

[41] Derveze, Kur'an-ı Anlamada Usul, 38.

[42] Muhammed Abdulazîm Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), I, 220.

[43] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 81. 98, 155, 157, 178.

[44] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 81.

1.3. Dil ve Üslup Özellikleri ile İlişkilendirerek Tarihlendirme Yöntemi

Nöldeke'nin aşağıda kaydettiğimiz bazı tarihlendirme girişimleri dil ve üslup özelliklerini esas alarak sûreleri ve âyet gruplarını tarihlendirme yöntemine örnek gösterilebilir.[45]

Alak Sûresi

Nöldeke, kısa cümle yapısına ve melodik bir ritme sahip olması nedeniyle Alak sûresinin ilk beş âyetinin erken dönem Mekke vahyinin özelliklerini yansıttığı kanaatindedir.[46]

Burûc Sûresi

Nöldeke, sûrenin ilk inananların (dindar/muttaki) vasıflarını tanıtmayı ve erken dönemlerde hicret edenlerin işkencelere tabi tutulma ve öldürülme gibi tehditlerle sınandıklarını anımsatmayı amaçladığı kanaatindedir. Sûrenin 8-11. âyetlerinin daha geç bir zaman diliminde bizzat Hz. Muhammed tarafından sûreye sonradan eklendiğini ileri süren Nöldeke'ye göre zira bu âyetler, gerek uzunlukları ve gergin ifade biçimleri gerekse farklı kafiye yapılarıyla diğerlerinden farklılaşmaktadır.[47]

Kâri'a Sûresi

Kâri'a sûresinin edebi bir üslup taşımakla birlikte görece olarak kendisinden önceki sûrelerden daha sakin bir dil yapısına sahip olduğunu belirten Nöldeke, sûredeki bazı vahiy pasajlarının daha sonraki bir zaman dilimine ait âyet gruplarından oluştuğunu iddia etmiştir. Nöldeke'ye göre Muzzemmil'den sonra Kâri'a sûresinde de "leidenschaftliche Unruhe/tutkulu huzursuzluk" ön plana çıkmaktadır.[48] Bununla birlikte Nöldeke, Muir'in sûredeki 10. ve 11. âyetlerin pasajdan bağımsız olarak değerlendirilmesi gerektiği yönündeki görüşünün, sağlam dayanakları olmadığını düşünmektedir. Ancak ona göre, her ne kadar Muir dile getirmese de kesin olmamakla birlikte aslında 7. ve 10. âyetler arasında bir boşluk bulunmaktadır.[49]

---

[45] Daha fazla malumat ve örnek pasaj için bkz: Hüseyin Polat, Oryantalistlerin Kur'an Vahyini Tarihlendirme Çalışmaları- Alman Öncüler: Gustav Weil ve Theodor Nöldeke Örneği-, 219-234.

[46] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 83.

[47] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 97-98.

[48] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 99.

[49] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 99.

Felak ve Nâs Sûreleri

Nöldeke Hz. Peygamber’in Felak ve Nâs sûrelerinin ifade ve üsluplarını kendi başına tayin etmediğini, aksine O’nun çok daha eski zamanlardan nakledilen bazı kalıp ifadeleri fark ettirmeden İslamileştirme ihtimalinin yüksek olduğunu iddia etmiştir. Nöldeke’ye göre Muavvizeteyn sûrelerinin yarısından fazlasına tekabül eden son üç âyet, cahiliye/şirk tesirini bariz bir şekilde sergilemektedir. Nöldeke, İslam’da Allah’tan başka hiç kimsenin yardımının talep edilemeyeceği şeklinde ifade edilen inanç ile paganist öğretide veya putperestlikte var olan kötü ruhların insan bedenine tesir edebileceği şeklindeki/yönündeki inancın biribirleriyle açık bir tutarsızlık oluşturduğu kanaatindedir. Ona göre bu durum sûrelerdeki ifadeler üzerinde yeni bir kurguyu gerekli kılmıştır. Nöldeke bu bağlamda Kur’an’da Mekke döneminin ikinci veya üçüncü aşamasına ait bazı âyetlerde, (Mü’minûn, 97, Nahl, 98, Fussilet, 36, Enfâl, 200) şeytanın tesirini etkisiz kılmak için sihirli kelimelerin kullanılmasının önerildiğini örnek göstermiştir. Nöldeke’ye göre tüm bu sebeplerden dolayı Muavizeteyn sûreleri çok daha erken döneme tarihlendirilmelidir.[50]

Şu’arâ Sûresi

Nöldeke sûredeki 214. âyetin veya 214-224. âyet grubunun daha geniş ve daha zayıf olan biçimsel özelliklerinin, kendilerinden sonra gelen âyetlerle tam anlamıyla bir uyum içinde olduğunu dile getirmiştir. Nöldeke’ye göre bu özellikleri nedeniyle pasajın Tebbet ve Kıyâme sûreleri ile aynı zaman diliminde değerlendirilmesi mümkün gözükmemektedir.[51]

Sûredeki son beş bölümün ilk âyetlerinin tamamıyla benzer bir metinden oluştuğunu ileri süren Nöldeke’ye göre bu üslup, sûrenin son bölümü olan 192-227. âyet grubunda devam ettirilememiştir. Bu sebeple Nöldeke “وَإِنَّهُ لَ” ifadesiyle 191. âyete atıf yapılarak sûreyle sonradan birleştirilen bu bölümün, müstakil bir vahiy pasajı olarak değerlendirmesi gerektiğini iddia etmiştir.[52]

İsrâ sûresi

Nöldeke’ye göre İsrâ sûresi birinci âyetin sonrakilerle ilişkilendirilemeyeceği, harici bir delile ihtiyaç olmaksızın açık bir şekilde görülmektedir. Üstelik âyet sonları “آ” kafiyesiyle biten koca bir sûrede yalnızca bu âyet izole edilmişçesine “ير” kafiyesiyle bitmektedir. Nöldeke bu durumda ya birinci âyeti ikinci âyete bağlayan bir dizi âyetin sonradan buradan çıkarılmış veya 1. âyetin başka bir

[50] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 109.
[51] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 126-127.
[52] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 129.

yerdeki bağlamından koparılıp bilinçli bir şekilde buraya yerleştirilmiş olabileceğini iddia etmiştir.[53]

Nöldeke, sûrenin muhtelif âyetlerinin Medenî olduğuna ilişkin sayısız rivâyete yer verdiği halde sûrenin bir tek âyetinin dahi Medenî olduğuna işaret eden güçlü bir kanıtın olmadığı kanaatine varmıştır. Ona göre, her ne kadar 2. âyetten itibaren sûrede tam bir kafiye uyumu müşahede edilse de âyetler arasında sağlam bir konu irtibatı bulunmamaktadır. Bu da sûrenin bütünüyle aynı döneme ait olmadığı hakkındaki şüphelere haklılık kazandırmaktadır. Nöldeke, netice itibariyle sağlam ölçütler olmadığı için sûrenin zamanı hakkında güvenilir bir sonuca varmanın mümkün görünmediğini belirtmiştir.[54]

Değerlendirme

Nöldeke başta olmak üzere Kur'an kronolojisiyle ilgilenen oryantalistler, âyet ve sûreleri tarihlendirme denemelerinde vahyin dil, üslup ve form özelliklerine sıklıkla atıfta bulunmuşlar, Kur'an âyetlerinin kısa coşkulu ve heyecanlı üsluba sahip olanlarının daha erken döneme; buna mukabil daha sakin ve uzun olanların ise geç dönemlere tarihlendirmeyi tercih etmişlerdir.[55] Vahiy pasajlarının dil ve üslup özelliklerini esas almak, Nöldeke'nin âyetleri tarihlendirmede sıklıkla başvurduğu yollardan biridir. Nöldeke Mekke ve Medine dönemi vahiylerini dil ve üslup özelliklerini dikkate alarak farklı aşamalara ve zaman dilimlerine tarihlendirmiştir.

Nöldeke'nin Mekke dönemi vahyinin dil ve üslup özellikleri hakkında ortaya koyduğu birtakım tespitler, Müslüman âlimlerin savunduğu bazı görüşlerle örtüşmektedir. Nöldeke üç aşamaya ayırdığı Mekke dönemi vahyinin dil ve üslup açısından hicrete kadar kısmen azalmakla beraber erken dönemden itibaren neredeyse tümüyle manzum bir yapıya sahip olduğunu savunmuştur.[56] Ona göre şiirsel bir bünyede vücut bulan vahiy, coşkulu ifade tarzını kısa âyetlerde, secili ve kafiyeli formuyla sergilemiştir. Kur'an'da dilin etkili üslup özellikleri yanında veciz ifadelere, yemin ve hitap kalıplarına sıklıkla başvurulmuştur. Birçok vesileyle özlü hikâye türünden anlatım biçimine (kıssa) yer verilmiş, ahiret, hesap, cennet ve cehennem tasvirleri etkileyici ve edebi bir dille işlenmiştir.[57] Bununla birlikte Nöldeke dâhil birçok oryantalist Mekke dönemi üçüncü aşama vahyinin dil ve üslup açısından önceki aşamalardan bariz şekilde farklılaştığı kanaatindedir.[58]

[53] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 136.
[54] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 139.
[55] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 63.
[56] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 91, 92, 118.
[57] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 75, 98-99
[58] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 143; Weil, Einleitung, 72.

Nöldeke, Medine dönemi vahyinin siyasi, sosyal ve dini açıdan Mekke'dekinden farklı bir muhatap kitlesine ve atmosfere hitap etmesinden dolayı Mekke dönemi ile bariz şekilde bir dil ve üslup farklılığı sergilediğini ileri sürmüştür. Ona göre bu dönem vahyi, dil gelişimi yönünden gözlemlenebilir ciddi veriler sunmadığı için bu zaman diliminde inmiş vahiylerin tarihlendirilmesinde dil ve üslup özelliklerinden yeterince istifade edilemez.[59] Bununla birlikte Medine'deki yeni şartlar ve ortamın yeni ifade, kavram ve deyimler kullanımları da beraberinde getirdiğini belirten Nöldeke, Yahudiler ve Münafıklar ile mürtetlerin Medine'deki varlığının metinde yeni bazı kelime ve kavramların kullanımını zorunlu kıldığını dile getirmiştir.[60] Bu dönemde özellikle hukuki meseleleri ele alan âyetlerde, dil ve üslup açısından son derece belirgin bir değişimin rahatlıkla izlenebileceğini düşünen Nöldeke, az olmakla birlikte Medine vahyinde Mekke vahyini çağrıştıran bazı pasajlara da yer verildiğini kabul etmiştir.[61]

Yukarıda Nöldeke'ye ait tespitlerin bir kısmı özellikle de Mekkî âyetlerin dil, üslup ve form özellikleri hakkındaki değerlendirmeler, büyük oranda İslam tefsir geleneğinde de kabul görmüş ve dile getirilmiştir.[62] Ancak bununla beraber oryantalistlerin, Mekke dönemi üçüncü aşamasının önceki Mekkî vahiylerden bariz bir şekilde farklılaştığı yönündeki açıklamalarının doğru olmadığı söylenebilir. Zira onlar yalnızca bu dönemle ilk dönem arasındaki bazı üslup farklılıkları olduğunu belirtmiş, bu döneme tarihlendirilen âyet ve sûreler ile ikinci dönem Mekkî aşama arasında ne tür farklar olduğunu açıklamamışlardır.[63] Hâlbuki Mekkî dönemin ikinci ve üçüncü dönem sûreleri dil özellikleri açısından müşahede edildiğinde aralarında bariz bir farklılığın olmadığı ve bu sûrelerin dil, üslup ve biçimsel özelliklerinin birbirleriyle uyuştuğu rahatlıkla müşahede edilecektir.[64]

Nöldeke'nin Karia, Buruc ve İsra sûresine ait bazı ayetler örneğinde olduğu üzere ayet uzunluğu veya âyet sonu kafiye yapılarındaki farklılşamaları öne sürerek Hz. Peygamber'in âyetlerin yerleri hakkında keyfi tasarruflarda bulunduğu ithamı, Kur'an'ın orynatalist algıda Hz. Muhammed'in ürünü olarak değerlendirilmiş olmasına dayanmaktadır. Nöldeke'nin düşüncesinde, Muhammedi bilgi vahiy olmadığına göre dönemin ulaşılabilir beşeri bilgi havzalarından beslenmiş olmalıdır. Bu durumda Felak ve Nas sûreleri örneğinde olduğu gibi vahiy pasajları dil üslup, kelime ve kavram tahlili açısından ele alındığında Peygamber'in bunları cahiliye geleneğinden alarak veya esinlenerek kurgulamış olması ihtimali zorunlu şekilde tek izah yolu olacaktır.

---

[59] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 172.
[60] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 171-172.
[61] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 171.
[62] Salih, Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an, 181-184.
[63] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 143; Weil, Einleitung, 72.
[64] Salih, Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an, 209, 230.

Bilhassa Mekke dönemi vahyinin dil ve üslup yapısının dönemin kâhin, falcı ve şairlerinden alındığı,[65] Peygamber'in vahye cahiliye ve Ehl-i Kitap terminolojisini soktuğu, Kur'an kıssalarını Arapçayı iyi bilmeyen yabancı öğretmenlerinden aldığı tarzında İslamî yaklaşımla bütünüyle çatışan birtakım iddialar ileri süren oryantalistler,[66] her şeyden önce Kur'an vahyinin orijinalliğini hedef almışlardır. Oryantalistler, benzer şekilde Hz. Muhammed'in gerek Mekke gerekse de Medine dönemi vahyinde Ehl-i Kitap malumatından istifade ettiğini özellikle de Medine'ye hicretten sonra sahip edindiği Ehl-i Kitap bilgisini geliştirdiği ve bu malumatı Kur'an'da sergilemekten çekinmediğini iddia etmişlerdir.[67]

Kanaatimizce bu türden oryantalist görüşler, temelsiz ön kabullere ve zorlama ilişkilendirmelere dayanmaktadır. Zira hitap ettiği toplumun dilini ve kavramlarını kullanmak kadar tabii bir olguyu dahi Kur'an vahyinin alıntı hatta çalıntı olduğuna yormak hiç de adil ve insaflı bir tutum değildir. Kur'an'ın kullandığı yemin kalıbı ve hitap formu gibi üsluplar Arapçanın dil özellikleriyle alakalıdır. Cahiliye terminolojisi olarak belirtilen dil kullanımları, bir alıntı veya özenti olmayıp vahye muhatap olan müşriklerin zihin ve gönül dünyasına açılan özel yollar olarak değerlendirilmelidir. Buradan hareketle İslam vahyinin özgün ve Peygamber'in bilgi kaynaklarının ilahi olmadığı söylenemez. Benzer şekilde ortak bazı yönlerin bulunması veya aynı geleneğin devamı olunması sebebiyle Ehl-i Kitapla İslam Peygamber'i arasında özgünlük tartışması yapmak yanlıştır. Zira İslam vahyi kendisinden önceki kaynakları tümüyle inkâr etmemiş ancak bunların kirletildiğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla birçok mesele ve uygulamada ortak hatta benzer yaklaşım ve görüşün olması birini diğerinden beslenmiş veya diğerinden aşırmış olduğuyla itham edilmesini asla gerektirmez.

Sonuç

Nöldeke'nin Kur'an vahyini tarihlendirme amacıyla başvurduğu yöntemler sırasıyla ve dikkatle incelendiğinde, onun âyet ve sûrelerin nüzûl tarihlerini tespit edebilmek için İslami rivayet malzemesini bütünüyle göz ardı etmediği müşahede edilecektir. Bununla birlilkte Nöldeke'nin bu malzemeyi objektif kriterlere dayanmaksızın hoyratça kullandığı da söylenebilir. Nöldeke'nin bilhassa rivayetler arasından özellikle Hz. Peygamber ve Müslümanlar hakkında olumsuz algı ve imaj oluşturmaya müsait olanları mahza tarihi gerçekliği yansıtan olaylar olarak

---

[65] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 75, 109.

[66] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 121; Weil, Einleitung, 71.

[67] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 183. Nöldeke'ye göre adet dönemindeki kadınlar hakkındaki hükümler Yahudilerden alınmştır. Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 192; Âli İmrân: 3/25. âyet pasajı bir şükür duası olarak Yahudilerden alınmıştır. Bkz. Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 115. Yine ona göre, Hicr: 15/87 ve Zümer: 39/24. âyetlerinde geçen "mesani" ifadesi İbranicedeki "mişna" veya Aramicedeki "meanisu" kelimesiyle ilişkilidir.

değerlendirmesi, ilmi ölçütlere aykırı, iyi niyetten uzak ve ön yargılı bir yaklaşımdır.

Kur'an tarihi ve kronolojisi alanında oryantalist akademyanın başat temsilcilerinden addedilen Nöldeke'nin Kur'an vahyini kavram, muhteva ve bağlam ilişkilendirmeleri üzerinden tarihlendirme girişimleri incelendiğinde, onun da oryantalist gelenekteki selefleri gibi Kur'an vahyini klasik kompozisyon yapısını haiz bir metin olarak tasarlama düşüncesinden sıyrılamadığı müşahede edilmiştir. Burada ilginç olan durum öteden beri oryantalistlerin bir nakısa olarak Kur'an'a yönelttikleri bu eleştiriyi Nöldeke'nin vahyin tarihlendirilmesi hususunda göz ardı etmiş olmasıdır. Özellikle Mekke ve Medine dönemi vahiylerini konu muhteva açısından tasnife tabi tutan Nöldeke, tabii muhteva farklılıklarının ötesinde inanç ve ahlak gibi tüm zamanlar için geçerli ve evrensel olan bazı temel dini ilkeleri ve mesajları göz ardı etmiştir.

Nöldeke'nin Kur'an'ın dil ve üslup özelliklerinin kaynağına ilişkin temel görüşleri, onun vahiy pasajlarını tarihlendirme tercihinde de etkili olmuştur. Bu bağlamda Kur'an vahyinin üslubunun cahiliye kâhin ve şairlerinden esinlenmeyle oluşturulduğunu iddia eden Nöldeke, âyetlerin sonlarındaki seslerin/kafiyelerin değişmesiyle âyet öbeklerinin nüzûl tarihi arasında bir ilişki kurmuştur. Benzer şekilde Kur'an'ın dilinde Ehl-i Kitap ve cahiliye kültürü tesiri olduğu ön kabülünden hareketle bazı vahiy pasajlarını tarihlendirmeye çalışmıştır. Nöldeke'nin âyet grupları veya sûrelerin dil ve üslup özelliklerinde görülen farklılaşmalarda Hz. Peygamber'in tasarrufu olduğu yönündeki değerlendirmeleri, tamamen onun sübjektif yaklaşımına ve Hırisiyan bir oryantalist olarak sahip olduğu algı ve kabüllerine dayanmaktadır. Kur'an'ın muhatap aldığı insanların diline ait unsurları en mükemmel ve etkili şekilde kullanmasını, tabii olduğu kadar O'na has bir özgünlük ve üstünlük olarak değerlendirmek yerine bu durumu, Hz. Muhammed'in esinlenmesi, öykünmesi, hatta çalması şeklinde yorumlamak, aslında işin başından itibaren Kur'an'ın vahiy eseri olarak kabul edilmemesi inancı ve şartlanmışlığına dayanmaktadır.

Kaynakça

Böwering, Gerhard. "Chronology of the Quran". *Encylopeedia of the Quran*. Ed. Jane Dammen McAuliffe. Leiden: Brill, 2001-2005.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*. nşr. Muhammed Tâmir. 1 Cilt. Kahire: Dâr-ul Hadîs, 1. Basım, 1432/2011.

Derveze, İzzet. *Kur'an-ı Anlamada Usul*. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Ekin Yay. 2008.

Ebu Davûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thr. Ebu Zâhir Zuheyr Ali Ziî. 1 Cilt. Riyad: Dâru's-Selâm, 1430/2009.

Elkot, Tarek Anwar Abdelgayed. *Die Methode Nöldeke's zur chronologischen Anordnung der Sûren und Verse des Korans in seinem Buch "Geschichte des Qorans", eine analystisch kritische Studie*, Göttingen: Georg August Üniversitesi, Felsefe Fakültesi Doktora Tezi, 2014.

Fück, Johann. *Die Arabischen Studien in Europa: bis in den Anfang des 20 Jahrhunderts*. Leipzig: Otto Harrassowitz Yay., 1955.

Irwın, Robert. *Oryantalistler ve Düşmanları*. çev. Bahar Tırnakcı. İstanbul: YKY Yay., 2008.

Kutup, Muhammed. *Kur'an Araştırmaları.* 2 Cilt. çev. Bekir Karlığa, Beşir Eryarsoy. İstanbul: Seriyye Kitapları Yay. 1997.

Muslim, Eb-ûl Huseyn Muslim b. Haccâc b. *Ṣaḥîḥ el-Muslim*, nşr, Abd'ul-mâlik Mucâhid. 1 Cilt. Riyad: Dâr'us Selâm, 2. Basım, 1421/2000.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Ali b. Sinan en. thr: Ebû Zahir Zuheyr Ali Ziî. *Sünen en-Nesaî.* Riyad: Dâru's- Selâm, 1430/2009.

Nöldeke, Theodor, *Geschichte des Qorans.* 3 Cilt (1909 baskısından yapılmış ofset baskı) Hildesheim: Georg Olms Yay., 1961.

Paret, Rudi. *Arabistik und Islamkunde an Deutschen Universitäten*. Wiesbaden: Franz Steiner Yay., 1966.

Polat, Hüseyin, *Oryantalistlerin Kur'an Vahyini Tarihlendirme Çalışmaları- Alman Öncüler: Gustav Weil ve Theodor Nöldeke Örneği-*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Robinson, Neal. *Kur'an'ı Keşfetmek Örtülü Metne Çağdaş Bir Yaklaşım*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer Yay., 2018.

Salih, Subhi. *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, 2014.

Sarıçam, İbrahim vd. *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*. Ankara: Nobel Yay., 2011.

Stefandis, Emmanuelle. "The Qur'an Made Linear: A Study of the Geschichte des Qorans chronological Reordering". *Journal of Quranic Studies* 10/2 (Ekim 2008), 1-22.

Weil, Gustav. *Historisch-kritische Einleitung in den Koran*. Bielefeld: Velhagen und Klasing Yay., 1844.

Weil, *Mohammed der Prophet. Sein Leben und seine Lehre. Aus handschriftlichen Quellen und dem Koran geschöpft und dargestellt*. Metzler Yay., Stuttgart: 1843.

Yaşar, Hüseyin. *Batının Kur'an Algısı*. İzmir: Işık Akademi Yay., 2010.

Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer. *El-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vil*. Beyrut: Daru ibn Hazm, 2012.

Zerkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilu'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'an. 1/2*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003.

Approach to the Methods of Theodor Nöldeke in Dating Verses and the Surahs-I*

Hüseyin POLAT**

Abstract

The present order of the mushaf of the Quran in the view of Orientalists is considered to be the dominant element causing the deficiency regarding the unity of the composition and resulting in the failure in understanding the book, which is also considered as the greatest obstacle in understanding the text of the Quran. In the nineteenth century, when orientalism was formed in the West in a positivist, secular and scientific format within certain universities, the sacred books of Jews, Christians and Muslims were re-examined, respectively, in the light of some new methods such as historical criticism, hermeneutics and semantics. The fundamental aim in this attempt is to determine the addressee, time and conditions of the first encounter with the divine word and to obtain its first meaning. In this respect, the orientalists have published significant studies to determine the period and the historical conditions of revelations regarding the verses of the Quran. Based on *Geschichte des Qorans* by Theodor Nöldeke, who is considered to be one of the most significant figures in Orientalist literature regarding the subjects of the Quran history and chronology within the orientalist tradition, this study aims to identify and analyze the methods used by him to date the Quran revelation.

Keywords: Orientalism, T. Nöldeke, Chronology of the Quran, Dating Verses and Surahs

---

* This study was prepared by revising and improving relevant sections from the doctoral thesis entitled "Oryantalistlerin Kur'an Vahyini Tarihlendirme Çalışmaları - Alman Öncüler: Gustav Weil ve Theodor Nöldeke Örneği." Date of Submission: 08.11.2019/ Date of Acceptance: 24.12.2019.
This paper is the English translation of the study titled "Theodor Nöldeke'nin Âyet ve Sûreleri Tarihlendirmede Başvurduğu Yöntemlere Eleştirel Bir Yaklaşım-I" published in the 10th issue of *İlahiyat Akademi.* (Hüseyin POLAT, "Theodor Nöldeke'nin Âyet ve Sûreleri Tarihlendirmede Başvurduğu Yöntemlere Eleştirel Bir Yaklaşım-I", *İlahiyat Akademi,* sayı: 10, Aralık 2019, s. 87-106.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Dr. Academic Member, Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences
Dr., Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, h1.polat@alparslan.edu.tr

Theodor Nöldeke'nin Âyet ve Sûreleri Tarihlendirmede Başvurduğu Yöntemlere Eleştirel Bir Yaklaşım-I

Öz

Oryantalistlerin nazarında Kur'an-ı Kerim'in mevcut mushaf tertibi, O'nun kompozisyon bütünlüğünden yoksun olmasına ve anlaşılmamasına neden olan başat unsurdur. Bu durum aynı zamanda Kur'an metninin anlaşılmasının önündeki en büyük engel olarak da değerlendirilmiştir. Oryantalizmin Batı'da üniversitelerin çatısı altında pozitivist, seküler bir yaklaşımla ve bilimsel bir formatla inşa edildiği On Dokuzuncu yüzyılda, önce Yahudi ve Hristiyanların akabinde de Müslümanların kutsal kitapları tarihsel krtik, hermönötik ve semantik gibi bazı yeni yöntemler ışığında yeniden incelenmeye başlanmıştır. Bu girişimde temel gaye, ilahi kelamın muhatap aldığı insanla ilk karşılaştığı zamanı ve şartları tespit ederek hitabın ilk anlamına nüfuz edebilmektir. Bu çerçevede oryantalistler, Müslümanların kutsal kitabı Kur'an'ı Kerim'in âyetlerinin hangi zaman dilimi ve tarihsel şartlarda nazil olduğunu tespit etmek amacıyla önemli araştırmalar kaleme almışlardır. Bu çalışma, Kur'an tarihi ve kronolojisinin tespiti konuları hakkında oryantalist gelenek tarafından ittifakla en yetkin isimlerden biri olarak kabul edilen Theodor Nöldeke'nin Kur'an vahyini tarihlendirmede başvurduğu yöntemleri *Geschichte des Qorans* adlı eserini referans alarak bazı örnekler üserinden tanıtmayı ve tahlil etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, T. Nöldeke, Kur'an Kronolojisi, Âyet ve Sûre Tarihlendirmesi

Introduction

Gustav Weil (1808-1889), a German orientalist with Jewish roots, is the person to mention first when the Quran chronology or activities of dating the Quran revelation are reviewed in the west.[1] Following Weil; Theodor Nöldeke (1836-1930), one of the pioneers of German orientalism, was accepted as the first and most competent orientalist who reviewed this topic in detail from different aspects.[2] Nöldeke enhanced the ideas and thesis of Weil with his work entitled "Geschichte des Qorans / Kur'an Tarihi", which is the improved version of his doctoral thesis on collecting and dating verses and surahs with the contributions of his students. In his work, regarded as the most comprehensive western work

[1] Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qorans* (Offset edition from 1909 edition) (Hildesheim: Georg Olms Yay. 1961), I, 72; Gerhard Böwering, "Chronology of the Quran", Jane Dammen McAuliffe (Ed.), *Encylopedia of the Quran* (Leiden: Brill 2001-2005), 322; Emmanuelle Stefandis, *The Quran Made Linear: A Study of the Geschichte des Qorans chronological Reordering, Journal of Quranic Studies*. 10/2. (October 2008), 1.

[2] Johann Fück, Die Arabischen Studien in Europa Bis in den Anfang des 20 Jahrhunderts (Leipzig: Otto Harrassowitz Yay., 1955), 43-44; Rudi Paret, Arabistik und Islamkunde an der Deutschen Universitäten, Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke, (Wiesbaden: Franz Steiner Yay, 1966), 14; Robert Irwın, Oryantalistler ve Düşmanları, Trans. Bahar Tırnakcı (Istanbul: YKY Yay., 2008), 199.

representing the orientalist tradition in the topic of Quran history, he provided authentic ideas and approaches toward dating the Quran surahs along with many verse groups.[3]

This study aims to analyze and criticize the approaches and methods Nöldeke used to date verses and surahs through introduction with certain examples. By doing so, it will introduce the orientalist approaches and relevant theses and ideas regarding the determination of the Quran chronology and revelation arrangement, and it will compare the references and methods serving as the basis for the afore-noted theses and ideas with the Islamic references and knowledge and discuss how successful these references and methods are.

The first and only academic study examining the thoughts and approaches of Nöldeke in terms of dating the Quran revelation was written by Tarek Anwar Abdelgayed Elkot in 2014, according to the findings. In the doctoral thesis entitled *"Die Methode Nöldeke's zur chronologischen Anordnung der Sûren und Verse des Korans in seinem Buch "Geschichte des Qorans - Eine analystisch kritische Studie / Kur'an tarihi adlı kitabında Nöldeke'nin Kur'an Âyet ve Sûrelerini Nüzûl Tertibine İlişkin Metodu - Analitik Eleştirel bir Araştırma"*, Elkot primarily analyzed the historical criticism method used by Nöldeke in dating the Quran revelation and introduced and assessed certain examples by following the traces of this method in dating practices regarding Mecca and Madinah. This study aims to examine Nöldeke's dating practices from a more holistic and detailed perspective rather than the perspective covering the reflections of historical criticism approaches, by studying all methods and approaches he used in this regard.[4]

1. Approach to the Methods of Theodor Nöldeke in Dating Verses and Surahs

Nöldeke's ideas and approaches for dating verses and surahs in "Kur'an Tarihi" indicate that he used seven different methods to date the Quran revelation. These methods are as follows:

1. The method of dating by relating to Islamic references and narratives
2. The method of dating by relating with concepts, content and context

[3] İbrahim Sarıçam, et al., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammad Tasavvuru* (Ankara: Nobel Yay., 2011), 114-118; Hüseyin Yaşar, *Batının Kur'an Algısı* (Izmir: Işık Akademi Yay., 2010), 274-277.

[4] Tarek Anwar Abdelgayed Elkot, Die Methode Nöldeke's zur chronologischen Anordnung der Sûren und Verse des Korans in seinem Buch "Geschichte des Qorans", eine analystisch kritische Studie (Göttingen: Georg August University, Faculty of Philosophy, Doctoral Thesis, 2014)

3. The method of dating by relating with language and stylistic characteristics
4. The method of dating by relating with addressee
5. The method of dating by relating to historical events, prophetic biography, and political and social conditions
6. The method of dating by relating to the psychological state of the Prophet
7. The method of subjective dating without following a specific method

The first three methods of Nöldeke were reviewed in this study to maintain the scope of this study. Accordingly, a couple of relevant examples regarding each of these three methods were provided to see how these methods were practiced to date revelations, and efforts were made to analyze and criticize each method used by Nöldeke later.

1.1. Method of Dating by Relating to Islamic References and Narratives

The below-noted assessments of Nöldeke can be an example of the method of dating surahs and verse groups based on Islamic references and narratives.[5]

Surah al-ʻAlaq

Having attributed particular importance to Surah al-ʻAlaq, Nöldeke presented certain new orientalist ideas based on the content of the surah and revelation period. He reviewed certain Islamic narratives regarding the first revelation, and to him, the Islamic belief that the first revelation was al-ʻAlaq 1-5 was rational. However, based on the story of revelation for the first five verses, he preferred explaining the Islamic concept of revelation through the concept of vision.[6]

The method the prophecy of Muhammad started with the dreams and visions he saw, Nöldeke referred to the narratives and noted that the first revelation occurred as follows: *"Following these dreams, the Prophet preferred a life full of prayers and secluded himself in a cave on Mount Hira. During that time, Gabriel appeared before the Prophet*[7] *and demanded him to read with the order 'Read!'. After the answer 'I do not*

---

[5] For more relevant passages and information, see: Hüseyin Polat, *Oryantalistlerin Kur'an Vahyini Tarihlendirme Çalışmaları- Alman Öncüler: Gustav Weil ve Theodor Nöldeke Örneği-* (Erzurum: Atatürk University, Institute of Social Sciences, Doctoral Thesis, 2019), 140-181.

[6] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 78.

[7] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 79. Referring to the relevant ideas of De Goeje, what is certain for Nöldeke, who stated that it is controversial whether the afore-mentioned incident was a hallucination or not, is that Muhammad believed in an angel mentioned in Bible stories. See: Footnote, 2.

know how to read,' Gabriel held the Prophet and shook him rapidly.[8] *After repeating the act three times, Gabriel read the first five verses of surah Al-'Alaq. Having felt severe fears from this incident, Muhammad quickly came and sat beside Khadijah, his wife, and tried to feel relief beside her."*[9]

This experience for Nöldeke, who claimed that Islamic sources have a similar narrative, was reflected as a dream with open wordings in a hadith narrated by Ubaid ibn Umar ibn Qatada, as also noted by Ibn Hisham and Tabari. Nöldeke also stressed that the information indicating that Gabriel brought a silk handkerchief with the words to be read by the Prophet was presented in "Itqan" by Suyuti. Accordingly, although references do not provide details about the afore-noted information, the divine words "رق" and "قرطاس" in the Quran and certain statements that revelations were recorded through sacred work indicate that information.[10]

Surah al-Muddaththir

Nöldeke established a relationship between dating Surah al-Muddaththir and period of revelation absence and stated that one of the well-known narratives ending the feared case here was narrated by Abu Salamah from Jabir ibn Abdallah. Accordingly, after revelations were interrupted for a period of time, the Prophet suddenly saw the angel of revelation in white light in the sky from Mount of Hira. Accordingly, he had great concerns and fear, telling his wife "Cover me with something!/زملوني ,دثروني ." The method the Prophet was contacted by Gabriel reading the revelation passage in the first part of Surah al-Muddaththir to him in this psychological state, and revelations constantly continued and gradually later."[11]

Nöldeke indicated that certain tafsir authorities made comments reflecting that the afore-noted surah, based on the absence of hadiths indicating the period of absence in other passages, might be the first verse to be revealed.[12] Accordingly, well-known Islamic sources agreed upon the claim that the first section of Surah al-'Alaq was the first revelation. Thus, the ideas of these tafsir authorities do not seem reliable. Nöldeke stated that surah Muddaththir was accepted by the tafsir authorities as the first surah ordering the open call.[13]

---

[8] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 79.

[9] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 78-79.

[10] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 79. According to Nöldeke, the verses 20/113, 25/134, 53/5-10, 75/18 and 81/19 in the Quran indicated that Muhammad cannot read this book on his own and that he could learn it only by repeating or being taught by an angel to read.

[11] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 86.

[12] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 86.

[13] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 86.

Surah al-Masad/Tabbat

According to Nöldeke, who stated that tafsir sources agreed upon the claim that al-Masad was among the surahs that were revealed first, these sources also agreed upon certain actions narrated in relation to the reason for revealing this surah. The Prophet called his tribe for a meeting where he introduced Islam to them, but his uncle Abd al-Uzza ibn Abd al-Muttalip, who was mentioned in the Quran with the title Abu Lahab, condemned his nephew with the following: "Shame on you, is this why you gathered us here?" Nöldeke referred to the narrations indicating that the group dispersed after Abd al-Uzza as one of the most significant figures in the tribe stressed the irrationality of Muhammad's intention and speech. According to Nöldeke, Prophet Muhammad showed a strict reaction to his uncle's approach, deliberately twisted the so-called severe criticism toward him, declared Abu Lahab and his wife as his greatest enemies, and cursed them in the worst possible manner.[14]

Believing that the relevant details in relevant sources that were agreed by the scholars should not be trusted, Nöldeke claimed that the ideas associating with both hands of Abu Lahab with stoning against the Prophet were first mentioned by the tafsir authorities of the era such as Baydawi and Nasafi. Accordingly, narratives indicating that Abu Lahab and his family threw dirt at the Prophet are actually not related to the topic of the surah. Similarly, Nöldeke mentioned that the fourth and fifth verses, which were about the punishment of Abu Lahab and his wife were not related to this issue, and that these verses were mentioned with certain narratives about other incidents in Islamic sources. Besides, narratives indicating that Abu Lahab and his wife threw stones or scum at the Prophet are not truer or more credible than the narratives mentioning of Muhammad's previous meetings, according to Nöldeke, who reflected his approach in this regard by claiming that the narrative content regarding Surah al-Masad does not belong to the early period and is formed as a result of the efforts from tafsir scholars.[15]

Surah at-Tahrim

Nöldeke claimed that Islamic sources such as Weil who presented thoughts on the Quran chronology within German orientalism tradition before him dated Surah at-Tahrim based on "a scandalous incident" that took place in Prophet's house.[16] According to Nöldeke, this incident occurred as follows: The method

---

[14] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 89-90. Nöldeke attempted to prove his claim that Abu Lahab's words did not deserve curses. See: Footnote, 2.

[15] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 90-91.

[16] Gustav Weil, *Historisch-kritische Einleitung in den Koran* (Bielefeld: Velhagen und Klasing Yay., 1844), 88; Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 217. Nöldeke noted that this scandalous incident was included in

Muhammad had sexual actions with one of the handmaidens when Hafsa, one of his wives, was not present in her room. When Hafsa came back to her room, she caught them in that state and directed severe reprehension of the Prophet. Hafsa took this incident opposing the customs of the era and private law of females as an advantage and alarmed other wives of the Prophet with the support of Aisha.[17] Nöldeke claimed that the Prophet felt the need for organizing the relevant verses proving himself right in Surah at-Tahrim upon the concern that the afore-noted incident could have been regarded as a corruption of leadership by the Islamic society and that it could create chaos among the people.[18]

According to Nöldeke, who regarded this narrative as sufficient evidence for dating the afore-noted incident, Muslims accepted this narrative depicting Muhammad in an inconvenient state as a fake statement or nonsense from disbelievers.[19] He claimed that Muslims made efforts to explain this incident using another relevant narrative. Accordingly, the Prophet was accused of drinking warm milk with honey, one of his favorite beverages, served to him when he visited Hafsa, whom he loved more than his other wives, and was accused of neglecting his other wives as he spent more time with her.[20]

Evaluation

Kitab Ishrat an-Nisa by Imam Nasai and tafsir works of Tabari and Zamahshari without any details of identity records. However, he shared detailed records for the orientalists' references, which he cited.

[17] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 217.

[18] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 217.

[19] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 217. Although there are many narratives regarding Surah at-Tahrim, Nöldeke particularly used this narrative, which is meaningful. It is fair to state that the intention of reflecting the Prophet as a pervert and a weak person is effective in Nölde's selection. Moreover, Nöldeke performed critical assessments by accepting many weak or fake narratives and news, which could indicate negative perceptions and implications about the Prophet, as reliable.

[20] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 217. According to our sources, Zaynab bint Jahsh is regarded to be the person who stayed in the Prophet's room longer as she served oxymel to him. Nöldeke must have confused the narratives about the Prophets' wives who had a verbal agreement on the claim that the Prophet smelled like essence or flowers of the Maghafir tree that is known to have a strong smell as they were probably jealous of Zaynab bint Jahsh and disturbed by the Prophet's relationship with her. As noted in hadiths, the Prophet told Hafsa, who claimed that the Prophet smelled like the afore-noted tree, that he would not drink oxymel anymore on the condition that she would keep this as a secret, which is regarded as the reason for the revelation of the first section of Surah at-Tahrim. For more details in this regard, see: Abu Abdillah Muhammad ibn Ismail al-Bukhari, a*l-Jamiʿush-Shaḥiḥ*, Ed. Muhammad Tamir (Cairo: Daru al-Hadith, 1432/2011), "Talak", 8 (No. 5267), "Ayman", 25 (No. 6691); Abu al Husein Muslim ibn Hajjaj ibn Muslim, *Shaḥiḥ al-Muslim*, Ed., Abd al-Maliq Mujahid (Riyadh, Daru as-Salam, 1421/2000), "Talaq", 20 (No. 1474/3678); Abu Dawud Suleiman ibn al-Ash'as as-Sijistani, *Sunan al-Abi Dawud, Abu Zahir Zuhair Ali Zii (*Riyadh, Daru as-Salam, 1430/2009), "Ashriba", 11 (No. 3714); Abu Abd ar-Rahman Ahmad ibn Shu'aib ibn Ali ibn Sinan an-Nasai, Ed.: Abu Zahir Zuhayr Ali Zii, *Sunan an-Nasai* (Riyadh, Daru as- Salam, 1430/2009), "Ayman", 20 (No.3826);

Sources and references such as Makki-Madani, ashab al-nuzul, nasikh and Mansukh, tarikh, siyar and maghadhi, which are used by the Islamic tradition to date verses, were also and generally considered by the pioneering western scholars. As one of the pioneers of orientalism who were interested in dating the Quran revelation, Nöldeke did not ignore Islamic sources and narration culture in his studies, but he felt the need to refer to Islamic traditions to prove his thoughts and theses.[21] However, he was always under the influence of prejudices and subjectivity in using and interpreting Islamic sources and narratives. Instead, he did not hesitate to present certain negative ideas and perceptions that are totally arbitrary and have no grounds in regard to the truth and sources of hadiths. Nöldeke directed orientalist criticisms toward the dating approaches of Islamic sources without presenting a suitable and rational argument.[22]

Considering the orientalist assessments made by Nöldeke to determine the date of revelation, it is clear that Nöldeke intensely referred to the narration culture, although this culture was associated with distrust and was said to have been formed by tafsir authorities and scholars from following periods.[23] This case did not prevent Nöldeke from using Islamic sources and narration culture within his own dating efforts of the revelations from Mecca and Madinah periods,[24] and it naturally caused some of his dating-related suggestions to suit Islamic thoughts.[25]

Nöldeke, who was regarded to have accepted or rejected Islamic narratives, which serve as the grounds for the Quran chronology, arbitrarily without providing any reasons, did not follow any methods in this regard. While selecting from the narratives indicating different dates about the same passage, Nöldeke occasionally raised an objection by mentioning the historical, political and social conditions of the era, and he presented different or opposing ideas based on the linguistic and stylistic characteristics or content of the relevant verse passage.[26] Moreover, it is fair to state that Nöldeke acted under the influence of religious and ideological attitudes or totally subjective toward certain narratives shedding light on revelation history and toward certain Quran passages. However, he claimed that Prophet

---

[21] Neal Robinson, *Kur'an'ı Keşfetmek Örtülü Metne Çağdaş Bir Yaklaşım*, Trans. Süleyman Kalkan (Istanbul: Kuramer Yay., 2018), 113; Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 58.

[22] For instance, Nöldeke criticized the statement of Ibn Ishaq, who confirmed this case, to direct negative thoughts toward the narratives indicating the Prophet's efforts to persuade Utba ibn Rabia to be a Muslim. Accordingly, the belief that the Islamic invitation to Utbah shortly occurred after Hamza adopted Islam is not credible, and Ibn Ishaq's ideas in this regard should not be trusted. However, Nöldeke did not feel the necessity to refer to any sources indicating the contrary in this regard. See: Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 152-153.

[23] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 62-63. As noted above, Nöldeke considered certain narratives regarding Surah al-Masad as fake statements produced by the tafsir authorities from upcoming centuries without providing any evidence.

[24] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 182-187.

[25] The narratives he used to date Surah al-'Alaq and Muddaththir (Makki) and al-Baqarah, at-Tawbah and al-Mai'dah (Madani) can be an example in this regard.

[26] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 162-164.

Muhammad inappropriately obtained certain passages from Ahl al-Kitap or formed these passages in accordance with this work, and he made efforts to date revelation passages by attempting to interpret Prophet's mood and experiences.[27]

Orientalists, particularly Nöldeke, are oriented to accept certain narration content that indicates negative or inappropriate cases regarding the Prophet or Muslims without any suspicion or hesitation. Considering the afore-noted examples, it is clear that Nöldeke did not regard the authenticity of Islamic narratives as reliable, although these examples seem to be based on Islamic sources and references. Besides, Nöldeke believed beforehand that the narratives conveying negative approaches regarding Muslims and the Prophet had historical reality, and claimed that many narratives were actually false and generated in the later periods with the reflex of presenting ideas opposing the Islamic dating efforts.

1.2. Method of Dating by Relating with Concepts, Content and Context

Certain dating efforts by Nöldeke, which are mentioned later, are an example of the method of dating surahs and verse groups based on concepts, content and context.[28]

Surah al-'Alaq

Nöldeke believes that the first section of Surah al-'Alaq, which consists of verses 1-5, does not belong to the same time zone of the second section of the surah which was revealed later. Accordingly, the second section of these verses reviewed the state of a slave Muslim who had the same rights as any member of Islamic society. The issue of saving the beliefs of a person in this state from disbelievers must not have been addressed by the Prophet who had just been revealed for the first time then. Therefore, Nöldeke claimed that the second section of the surah could most probably be dated to the period that is a couple of years later than the revelation of the Prophet's duty.[29]

Surah Quraysh

Considering the revelation time of the surah, commercial journeys performed twice annually, and the common statement "Prayers are to be toward the God of Kaaba/رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِ " as one of the rituals of the era, Nöldeke makes efforts to date Surah Quraysh. Accordingly, Kaaba is not often mentioned in Makki surahs, but

[27] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 89-90.
[28] For more relevant passages and information, see: Hüseyin Polat, Oryantalistlerin Kur'an Vahyini Tarihlendirme Çalışmaları- Alman Öncüler: Gustav Weil ve Theodor Nöldeke Örneği-, 181-219.
[29] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 83.

the sustainability of the tribe was mentioned in this surah, and this tradition was confirmed in some way. Considering the afore-noted case, Nöldeke claimed that Surah Qurayhs dates to an earlier period when Muhammad did not have a conflict with his people.[30]

Surah at-Tin and al-'Asr

According to Nöldeke, who referred to the presence of certain Islamic approaches reflecting the remarks, which are related to surah al-A'la, also for Surah at-Tin and al-'Asr that mention the city of Mecca, certain changes were made on the original forms of both surahs. He claimed that the sixth verse of Surah at-Tin was later added to the surah, and he made efforts to provide grounds to his claim by presenting certain arguments that the sixth verse is longer compared to other verses and that the surah is not related to its content and scope as the statement "who believe and do righteous deeds" in the surah was mostly used in the late Mecca periods. Nöldeke stated that the reasons he mentioned the Surah at-Tin were also valid for the similar verse in surah al-'Asr.[31]

Surah as-Saffat

Indicating that the verse 70 in Surah as-Saffat is based on the topics of resurrection and judgment that were denied by the disbelievers from Mecca, Nöldeke noted that verse 71 serves as a bridge between the previous verses and following verses (particularly the ones between 71-148). Accordingly, the implication in the story of seven Jewish prophets in this section was that the addressee of messengers largely consisted of deniers. Nöldeke stated that he could regard the verse group between 167 and 182 as a proper conclusion section, but he noted that the verse group between 149 and 167 constituted a weaker topic pattern along with the polytheist theme of people from Mecca. Accordingly, the section formed by the afore-noted verse groups are more concordant to one another compared to the similar previous passages or a couple of verses because the styles, rhymes and rhythms of the verses in these groups are so close to one another that there is almost no doubt that they represent a unity.[32]

[30] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 91.
[31] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 97.
[32] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 123.

Evaluation

Roots of the terms and concepts in the Quran, their relationship with the ignorance and Ahl al-Kitap culture, topics and subjects reviewed in surah and verse groups, the connection of the topics in revelation passages with the previous or following verses, and the pattern of content between the revelation groups were all considered in the activities of dating through this method.

Orientalists, particularly Nöldeke, attempted to perform chronological dating based on certain concepts such as the content and meaning of the Quran revelation, analysis of the terms and concepts in texts, the relationship between the contexts of verses, unity of topics and semantically closeness.[33] Nöldeke made efforts to establish a relationship between the unity of topics and content, and between the terms and concepts to determine the chronology of verse passages or surahs. Orientalists have questioned whether there is a context-related relationship between the revelation passages.[34] Accordingly, the attempts to determine the revelation chronology were inspired by the orientalist ideology to reflect the Quran revelation as a text with classical composition structure.[35] Although orientalists stressed that the Quran does not have a topic or content-based structure, they did not hesitate to date verse groups and surahs by randomly relating them to any revelation periods based on their content.[36]

Considering the fact that the revelation period was also the date when groups of believers and society were formed, gradual and developmental topic variety in the Quran revelation should be regarded natural considering the conditions of different times.[37] Accordingly, topics reviewed in the Mecca period, issues that emerged then, political and social conditions of the era and positions of Islam and Muslims were different compared to the Madinah era. Thus, differences between the contents of revelations from both eras were inevitable.[38] However, there are certain unchangeable common aspects and topics regarding the basic religious messages from both the Mecca and Madinah periods. Muslim tafsir authorities and scholars considered the afore-noted points and performed assessments based on the conceptual structures and contents of the relevant passage groups in the chronological classification regarding the revelation passages.[39] Moreover, pioneering German orientalists such as Nöldeke neglected

---

[33] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 91-92.

[34] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 105, 181, 194; Weil, *Einleitung*, 79, 80, 82, 83.

[35] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* I, 64; Weil, *Einleitung,* 7, 9, 41; Gustav Weil, *Mohammed der Prophet.* Sein Leben und seine Lehre. Aus handschriftlichen Quellen und dem Koran geschöpft und dargestellt (Stuttgart: Metzler Yay., 1843), 362, 363.

[36] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 97.

[37] Subhi Salih, *Mabahis fi Ulumi al-Quran* (Beirut: Daru al-Ilmi li al-Malayin, 2014), 183-184.

[38] Muhammad Kutup, *Kur'an Araştırmaları,* Trans. Bekir Karlığa, Beşir Eryarsoy (Istanbul: Seriyye Kitapları Yay. 1997), I, 23; Salih, *Mabahis fi Ulumi al-Qur'an*, 184,185.

[39] İzzet Derveze, *Kur'an-ı Anlamada Usul*, Trans. Vahdettin İnce (Istanbul: Ekin Yay. 2008), 37.

the universal and common elements of revelation from time to time and thus presented false approaches in dating certain revelation passages.[40]

Orientalists who limited the content of the Mecca period with dogmas, ethical concepts, prophetic arguments, concepts regarding the Judgment Day and eternal life preferred dating certain Madani passages reviewing these points as Makki.[41] However, the Quran's call and claim in this regard has a universality covering the Madinah period. The Quran's theological and ethical doctrines concerned the disbelievers and Jews in Mecca and Madinah. Thus, certain common topics that were reviewed in Makki surahs more intensely were also assessed in Madani surahs.[42] However, searching certain topics and subjects, which were assessed as the output of political, social and cultural development and that became an agenda item in the Madinah period, in the Mecca period is a futile attempt.[43] Nevertheless, orientalists did not see any problems in randomly dating certain verses and surahs based on their terms, concepts or topics to different periods of revelations regarding the Mecca or Madinah periods.[44]

Nöldeke's claim that certain verses in short surahs such as Surah at-Tin and al-'Asr, which were revealed at once, were arbitrarily placed in their locations or changed by the Prophet does not have a scientific and rational explanation. These ideas basically arose from neglecting the nature of variety regarding the topics and concepts in surahs and verse groups and universality of theological and ethical principles, and from accepting the false beliefs and prejudices of orientalist ideology regarding the source of the Quran. The orientalist movement that assesses the statement "*Let them worship the Lord of this House,*" in Surah al-Quraysh as approving the traditions of ignorance period preferred relating the ignorance culture or Ahl al-Kitap traditions with false links based on the prejudice that there is no freedom in the conceptual words of the Prophet and the Quran.

---

[40] Weil, *Einletung*, 70-72; Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 146. Particularly, Nöldeke's thoughts on swearing-related statements in the Quran and his claims regarding the use of Basmala, Fatihah and God's title *Rahman* are among the examples in this regard. Nöldeke also claimed that these afore-noted statements and rhymes at the end of verses were obtained from the oracles from the ignorance culture, and they were called lunatic or crazy by their companions. See: Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 75-76. According to Nöldeke, who claimed that the Prophet borrowed the idolatrous terminology in the second phase of the Mecca period, the term *Rahman* that was often used synonymously with God in the ignorance period was abandoned following the third phase. See: Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 121.

[41] Derveze, Kur'an-ı Anlamada Usul, 38.

[42] Muhammad Abd al-Azim Zarqani, *Manahilu al-Irfan fi Ulumi al-Qur'an* (Beirut: Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, 2003), I, 220.

[43] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 81. 98, 155, 157, 178.

[44] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 81.

1.3. The method of dating by relating with language and stylistic characteristics

The following dating attempts by Nöldeke can be an example of the method of dating surahs and verse groups based on language and stylistic characteristics.[45]

Surah al-'Alaq

Nöldeke states that the first five verses of Surah al-'Alaq reflect the characteristics of early-period Mecca revelations as they have short sentence structures and melodic rhythm.[46]

Surah al-Buruj

Nöldeke believes that the surah aims to introduce the characteristics of the early believers (religious/saints) and remind us that the migrants of the early periods were tested with the threats of torment or death. Verses between the eighth and eleventh were added to the surah by Muhammad at a later period because these verses differ from the others due to their length, tense expressions and rhyme structures, according to Nöldeke.[47]

Surah al-Qari'ah

Having claimed that Surah al-Qari'ah has a literary style and calmer linguistic form compared to previous surahs, Nöldeke indicated that certain revelation passages in the surah consisted of verse groups from a later period. According to Nöldeke, following Surah al-Muzzammil, the statement "leidenschaftliche Unruhe/passionate uneasiness" is prominent in Surah al-Qari'ah.[48] Moreover, according to him, Muir's statement, that the verse 10 and 11 in the surah should be assessed with no relation to the passage, has no concrete grounds. However, there is a possible gap between the verse 7 and 10 even though Muir does not mention this, according to Nöldeke.[49]

Surah al-Falaq and an-Nas

[45] For more information and example passages, see: Hüseyin Polat, Oryantalistlerin Kur'an Vahyini Tarihlendirme Çalışmaları- Alman Öncüler: Gustav Weil ve Theodor Nöldeke Örneği-, 219-234.
[46] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 83.
[47] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 97-98.
[48] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 99.
[49] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 99.

Nöldeke claimed that the Prophet did not determine the expressions and styles in Surah al-Falaq and an-Nas by himself. Instead, the possibility that he Islamized certain stereotypes statements from previous times without being noticed is quite high, according to him. Nöldeke states that the last three verses, meaning more than half of Muawwizatayn surahs, clearly reflect the ignorance/polytheism impact. He notes that the Islamic belief, which is that nobody but God can be asked for help, and the Paganist or idolatrous approach that evil spirits may negatively impact human spirit is clearly incoherent. Accordingly, such a case required a new structure for the expressions in surahs. Nöldeke indicated that certain magical words are recommended to neutralize evil impacts in certain verses from the second and third stages of the Mecca period (al-Mu'minun 97, an-Nahl 98, Fussilat 36, al-Anfal 200). For Nöldeke, Muawizatayn surahs should be dated to an earlier period.[50]

Surah ash-Shuraa

Nöldeke reflected that the broader or weaker stylistic characteristics of verse 214 or verses between 214 and 224 are totally in harmony with the following verses. For Nöldeke, it is not possible to assess the passage in the same time zone covering Surah al-Masad and al-Qiyamah due to the afore-noted qualities.[51]

According to Nöldeke, who claimed that the last five sections in the surah had a totally similar text format with the first verses, this style was not maintained in the verses between 192 and 227, the last section of the surah. Therefore, Nöldeke claimed that verse 191 was referred with the statement "وَاِنَّهُ لَ" and that this section, which was combined with the surah at a later period, should be assessed as a separate revelation passage.[52]

Surah al-Isra

According to Nöldeke, it is clear that the first verse of Surah al-Isra cannot be related to the following verses without any need for external evidence. In addition, in a surah where verses end with the rhyme "اً", only this verse ends with the rhyme "ير." Nöldeke claimed that either certain verses combining the first and second verses were later removed or the first verse was removed from its context at another point and deliberately positioned at this point.[53]

---

[50] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 109.
[51] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 126-127.
[52] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 129.
[53] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 136.

Although Nöldeke provided many narratives indicating that certain verses of the surah were Madani, he noted that there was no concrete evidence about the Madani quality of the surah. Accordingly, even if there is a rhyme harmony following the second verse, there is no concrete topic-based relationship between the verses, which justifies the suspicions that the surah does not totally belong to the same period. Nöldeke stated that it is not possible to have a reliable result regarding the time of the surah as there is no concrete criteria.[54]

Evaluation

Orientalists, particularly Nöldeke, who were interested in the Quran chronology, often referred to language, style and form-based characteristics of verses in their attempts to date verses and surahs and preferred dating enthusiastic Quran verses with shorter forms to earlier periods while dating the calmer and longer ones to later periods.[55] Considering the linguistic and stylistic features of revelation passages is among the methods Nöldeke often used to date verses. He took into consideration the linguistic and stylistic features of the revelations from Mecca and Madinah periods and dated these verses to different stages and time zones.

Certain remarks of Nöldeke in regard to the language and stylistic characteristics of the Mecca period match with certain thoughts from Muslim scholars. Nöldeke claimed that almost all verses from the Mecca period, which he divided into three stages, had a poetic structure from a linguistic and stylistic perspective although their number gradually decreased until Hegira.[56] Accordingly, revelations with a poetic structure reflected an enthusiastic expression style with short verses and a rhymed form. In addition to the effective style characteristics, poetic expressions, swearing-related statements and addressing forms are often used in the Quran. Anecdotes and expressions along with stories with messages are included and an impressive and literary language is used with the depictions regarding the eternal life, Judgment Day, paradise and hell.[57] However, many orientalists, including Nöldeke, believe that third-phase revelations from the Mecca period clearly differ from the previous phases in regard to language and style.[58]

Nöldeke claimed that revelations from the Madinah period differed from the ones from the Mecca period in regard to language and style as the addressee and atmosphere of both periods differed politically, socially and religiously. Accordingly, revelations from the Madinah period do not provide observable

[54] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 139.
[55] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 63.
[56] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 91, 92, 118.
[57] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 75, 98-99
[58] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 143; Weil, Einleitung, 72.

concrete data for linguistic developments. Therefore, linguistic and stylistic qualities cannot be used adequately to date the revelations from this period.[59] However, having stated that the new conditions and environment in Madinah resulted in the use of new statements, concepts and phrases, Nöldeke noted that the presence of Jews, disbelievers and apostates in Madinah obligated the use of certain new concepts and terms in texts.[60] Nöldeke believed that a distinct change regarding the language and style could easily be seen in the verses about legal issues, and he accepted that there were certain passages in the revelations from the Madinah period which evoked the ones from the Mecca period.[61]

Some of Nöldeke's remarks noted above, particularly the assessments on the linguistic, stylistic and form-related qualities of Makki verses, were generally accepted and mentioned in the Islamic tafsir tradition.[62] However, it is fair to state that orientalists' claim, which is that the third revelation phase of the Mecca period clearly differed from the previous revelations, is not correct because they stated that there were certain stylistic differences solely between that period and early period, but they did not explain what kind of differences were present between the verses and surahs from this period and Makki revelations from the second period.[63] However, a review of the linguistic qualities of the second and third period surahs from the Makki period would indicate that there are no clear differences between them and that linguistic, stylistic and formal quality of these surahs conform to one another easily.[64]

Nöldeke's claim that the Prophet arbitrarily changed the locations of verses while indicating the differences regarding the length of verses or rhymes at the end of verses, for which he gave certain verses from Surah al-Qari'ah, al-Buruj and al-Isra as examples in this regard, is based on the orientalist perception where the Quran is regarded as a product of Muhammad. As Muhammad's knowledge is not a revelation in Nöldeke's ideas, he must have used the accessible informational sources of the era. As seen in the examples of Surah al-Falaq and an-Nas, an assessment of the language, style, terms and concepts of revelation passages would indicate the possibility that the Prophet formed these upon inspiration from the ignorance tradition as the only obligatory explanation.

Orientalists, who directed certain claims that the linguistic and stylistic form of the revelations from the Mecca period were derived from the oracles, fortunetellers and poets of the era,[65] that the Prophet added ignorance and Ahl al-Kitap terminology to revelations, and that the Prophet got the idea for the

---

[59] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 172.
[60] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 171-172.
[61] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 171.
[62] Salih, Mabahis fi Ulumi al-Qur'an, 181-184.
[63] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 143; Weil, Einleitung, 72.
[64] Salih, Mabahis fi Ulumi al-Qur'an, 209, 230.
[65] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 75, 109.

anecdotes in the Quran from his instructors who did not speak Arabic well, all of which totally contradict the Islamic approach,[66] questioned the authenticity of Quran revelations before anything else. Similarly, orientalists claimed that the Prophet Muhammad used the information regarding Ahl al-Kitap in the revelations from both the Mecca and Madinah periods, that he improved his knowledge on Ahl al-Kitap particularly after he migrated to Madinah, and that he did not hesitate to display this knowledge in the Quran.[67]

According to our belief, these orientalist thoughts are based on groundless prejudices and fake relationships formed by orientalists because interpreting the natural process of using the language and concepts of the addressee society as citing or stealing Quran revelations is not just and right-minded. The swearing concept and addressing form used in the Quran is related to the linguistic quality of Arabic. Linguistic usages regarded as ignorance terminology do not mean a citation or inspiration. Instead, they should be regarded as the special ways toward the rational and spiritual worlds of polytheists who are also the addressee. Accordingly, it is fair to state that Islamic revelation is authentic and that the Prophet's information source was divine. Similarly, it is wrong to conduct authenticity-based discussions between Ahl al-Kitap and Muhammad, as there are certain common aspects or the same tradition, are believed to continue. Accordingly, Islamic revelation did not totally neglect the previous sources but indicated that they were falsely changed. Therefore, the presence of common or similar approaches and ideas in many issues and practices does not require claiming that one is supported by or based on another approach.

Conclusion

A respective and careful examination of the methods used by Nöldeke to date the Quran revelation indicates that he did not totally neglect the content of Islamic narration to set the revelation dates of verses and surahs. Besides, it is fair to state that Nöldeke used this content loutishly with no grounds on objective criteria. Nöldeke's assessment of the narratives that are suitable for creating negative perceptions and images about the Prophet and Muslims as the concepts that reflect pure reality are against the scientific criteria, good deeds and full of prejudices.

A review of the attempts of Nöldeke, one of the pioneers of orientalist academia in the field of Quran history and chronology, to date Quran verses

[66] Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 121; Weil, Einleitung, 71.
[67] Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 183. According to Nöldeke, the provisions regarding women on their period were obtained from the Jews. Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 192; Ali 'Imran: 3/25 verse passage was obtained from Jews as a thanksgiving prayer. See: Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 115. Besides, according to him, the term "masani" in al-Hijr 15/87 and az-Zumar 39/24 is related to the Hebrew concept "mishna" or Aramaic concept "maanisu."

through the terms of concept, content and context indicated that he could not overcome the idea of reflecting the Quran revelation as a text with a classical composition structure, which is also the case for his predecessors in the orientalist tradition. The interesting point here is that Nöldeke neglected the afore-noted criticism, which is a deficit of the Quran, according to orientalists, in the issue of dating revelations. Having classified the revelations from the Mecca and Madinah periods based on their content, Nöldeke neglected certain basic religious principles, messages and concepts (along with natural content differences) such as belief and ethics that are valid and universal in all periods of time.

Nöldeke's ideas on the source of the Quran's language and linguistic style were effective in his preferences to date verse passages. Accordingly, Nöldeke claimed that the style in the Quran verse was inspired by the oracles and poets of the ignorance period, and he established a relationship between the changes of vowels/rhymes at the end of verses and revelation dates regarding the verse groups. Similarly, considering the belief that the language of the Quran was impacted by Ahl al-Kitap and ignorance culture, he made efforts to date certain revelation passages. Nöldeke's idea that the Prophet had an impact on the differences between the linguistic and stylistic differences of verse groups or surahs is totally based on his subjective approach and perceptions and principles as a Christian orientalist. Instead of regarding the perfect and effective use of Arabic in the Quran as natural beauty and divine authenticity and superiority, the action of considering this quality as Muhammad's inspiration, emulation or even theft is based on the initial belief or prejudice that the Quran is not a product of revelation.

References

Böwering, Gerhard. "Chronology of the Quran." *Encylopedia of the Quran*. Ed. Jane Dammen McAuliffe. Leiden: Brill, 2001-2005.

Bukhari, Abu Abdillah Muhammad ibn Ismail al- *al-Jamiʿush -shaḥiḥ*. Ed. Muhammad Tamir. One Volume. Cairo: Dar al-Hadith, First Edition, 1432/2011.

Derveze, İzzet. *Kur'an-ı Anlamada Usul*. Trans. Vahdettin İnce. Istanbul: Ekin Yay. 2008.

Abu Dawud, Suleiman ibn al-Ash'as as-Sijistani. *Sunan al-Abi Dawud.* Ed. Abu Zahir Zuhayr Ali Zii. One Volume. Riyadh: Daru as-Salam, 1430/2009.

Elkot, Tarek Anwar Abdelgayed. *Die Methode Nöldeke's zur chronologischen Anordnung der Sûren und Verse des Korans in seinem Buch "Geschichte des Qorans", eine analystisch kritische Studie*, Göttingen: Georg August University, Faculty of Philosophy, Doctoral Thesis, 2014.

Fück, Johann. *Die Arabischen Studien in Europa: bis in den Anfang des 20 Jahrhunderts*. Leipzig: Otto Harrassowitz Yay., 1955.

Irwin, Robert. *Oryantalistler ve Düşmanları*. Trans. Bahar Tırnakcı. Istanbul: YKY Yay., 2008.

Kutup, Muhammad. *Kur'an Araştırmaları.* Two volumes. Trans. Bekir Karlığa, Beşir Eryarsoy. Istanbul: Seriyye Kitapları Yay. 1997.

Muslim, Abu al-Husein Muslim ibn Hajjaj ibn *Saḥiḥ al-Muslim*, Ed., Abd' al-Maliq Mujahid. One Volume. Riyadh: Daru as Salam, Second Edition, 1421/2000.

Nasai, Abu Abd ar-Rahman Ahmad ibn Shu'aib ibn Ali ibn Sinan an. Ed.: Abu Zahir Zuhayr Ali Zii. *Sunan an-Nasai.* Riyadh: Daru as- Salam, 1430/2009.

Nöldeke, Theodor, *Geschichte des Qorans.* Three Volumes (Offset edition from the 1909 edition) Hildesheim: Georg Olms Yay., 1961.

Paret, Rudi. *Arabistik und Islamkunde an Deutschen Universitäten*. Wiesbaden: Franz Steiner Yay., 1966.

Polat, Hüseyin, *Oryantalistlerin Kur'an Vahyini Tarihlendirme Çalışmaları-Alman Öncüler: Gustav Weil ve Theodor Nöldeke Örneği-*. Erzurum: Atatürk University, Institute of Social Sciences, Doctoral Thesis, 2019.

Robinson, Neal. *Kur'an'ı Keşfetmek Örtülü Metne Çağdaş Bir Yaklaşım*. Trans. Süleyman Kalkan. Istanbul: Kuramer Yay., 2018.

Salih, Subhi. *Mabahis fi Ulumi al-Qur'an*. Beirut: Daru al-Ilmi li al-Malayin, 2014.

Sarıçam, İbrahim et al. *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammad Tasavvuru*. Ankara: Nobel Yay., 2011.

Stefandis, Emmanuelle. "The Qur'an Made Linear: A Study of the Geschichte des Qorans chronological Reordering." *Journal of Quranic Studies* 10/2 (October 2008), 1-22.

Weil, Gustav. *Historisch-kritische Einleitung in den Koran*. Bielefeld: Velhagen und Klasing Yay., 1844.

Weil, *Mohammed der Prophet. Sein Leben und seine Lehre. Aus handschriftlichen Quellen und dem Koran geschöpft und dargestellt*. Metzler Yay., Stuttgart: 1843.

Yaşar, Hüseyin. *Batının Kur'an Algısı*. Izmir: Işık Akademi Yay., 2010.

Zamahshari, Abu al-Qasim Jarallah Muhammad ibn Umar. *Al-Qashshaf an Haqaiqi at-Tanzil wa 'Uyuni al-Aqawil fi Wujuhi at-Ta'wil*. Beirut: Daru ibn Hazm, 2012.

Zarqani, Muhammad Abd al-Azim. *Manahilu al-Irfan fi Ulumi al-Qur'an. 1/2*. Beirut: Daru al-Qutubi al-'Ilmiyya, 2003.

مقاربة نقدية لوسائل تيودور نولدكه في تأريخ الآيات والسور- ١ *

د. حسين بولاط **

ملخص:

يرى المستشرقون أن ترتيب المصحف الحالي هو العامل الرئيس لافتقاره للتكوين وصعوبة فهمه، وعدوا ذلك الأمر أكبر عقبة أمام فهم نصوص القرآن، وفي القرن التاسع عشر حيث تشكلت دراسات الاستشراق في الغرب تحت مظلة الجامعات بمقاربة علمانية ووضعية وشكل علمي، أولاً، بدأت محاولات إعادة مراجعة ودراسة الكتب المقدسة لليهود والمسيحيين ومن ثم المسلمين، في ضوء بعض الأساليب الجديدة مثل الأزمات التاريخية والتأويلات وعلم الدلالة، ويعد الهدف الرئيس من هذه المبادرة هو القدرة على الوصول للمعنى الأول للخطاب الإلهي من خلال تحديد الوقت والظروف التي واجهها لأول مرة مع أول مخاطب له، وفي هذا السياق كتب المستشرقون أبحاثاً مهمة لتحديد الإطار الزمني والظروف التاريخية لنزول لآيات القرآن الكريم، وتهدف هذه الدراسة إلى تقديم وتحليل الأساليب التي استخدمها تيودور نولدكه، الذي يعد أحد أكثر الأسماء كفاءة في التقليد الاستشراقي حول تحديد تاريخ القرآن وتسلسله الزمني، بالرجوع إلى كتابه تاريخ القرآن "Geschichte des Qorans".

الكلمات المفتاحية: الاستشراق، تيودور نولدكه، التسلسل الزمني للقرآن، تأريخ الآيات والسور

Theodor Nöldeke'nin Âyet ve Sûreleri Tarihlendirmede Başvurduğu Yöntemlere Eleştirel Bir Yaklaşım-I

Hüseyin POLAT

Özet

Oryantalistlerin nazarında Kur'an-ı Kerim'in mevcut mushaf tertibi, O'nun

* حررت هذه الدراسة نتيجة إعادة تنظيم وتطوير الأقسام ذات الصلة من أطروحة دكتوراه الكاتب باسم "دراسات تأريخ المستشرقين للوحي القرآني – الرواد الألمان: أمثال غوستاف فايل تيودور نولدكه". وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان " Theodor Nöldeke'nin Âyet ve Sûreleri Tarihlendirmede Başvurduğu Yöntemlere Eleştirel Bir Yaklaşım-I " التي نشرت في العدد العاشر من مجلة الإلهيات الأكاديمية. تاريخ إرسال المقال: ٠٨/ ١١/ ٢٠١٩ – تاريخ قبول المقال: ٢٤/ ١٢/ ٢٠١٩. (حسين بولاط، مقاربة نقدية لوسائل تيودور نولدكه في تأريخ الآيات والسور- ١، الإلهيات الأكاديمية، كانون الأول ٢٠١٩، العدد: ١٠، ص ٨٧-١٠٦).

** عضو هيئة التدريس بكلية العلوم الإسلامية – جامعة موش ألب أرسلان: h1.polat@alparslan.edu.tr.

kompozisyon bütünlüğünden yoksun olmasına ve anlaşılmamasına neden olan başat unsurdur. Bu durum aynı zamanda Kur’an metninin anlaşılmasının önündeki en büyük engel olarak da değerlendirilmiştir. Oryantalizmin Batı’da üniversitelerin çatısı altında pozitivist, seküler bir yaklaşımla ve bilimsel bir formatla inşa edildiği On Dokuzuncu yüzyılda, önce Yahudi ve Hristiyanların akabinde de Müslümanların kutsal kitapları tarihsel krtik, hermönötik ve semantik gibi bazı yeni yöntemler ışığında yeniden incelenmeye başlanmıştır. Bu girişimde temel gaye, ilahi kelamın muhatap aldığı insanla ilk karşılaştığı zamanı ve şartları tespit ederek hitabın ilk anlamına nüfuz edebilmektir. Bu çerçevede oryantalistler, Müslümanların kutsal kitabı Kur’an’ı Kerim’in âyetlerinin hangi zaman dilimi ve tarihsel şartlarda nazil olduğunu tespit etmek amacıyla önemli araştırmalar kaleme almışlardır. Bu çalışma, Kur’an tarihi ve kronolojisinin tespiti konuları hakkında oryantalist gelenek tarafından ittifakla en yetkin isimlerden biri olarak kabul edilen Theodor Nöldeke’nin Kur’an vahyini tarihlendirmede başvurduğu yöntemleri Geschichte des Qorans adlı eserini referans alarak bazı örnekler üserinden tanıtmayı ve tahlil etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, T. Nöldeke, Kur’an Kronolojisi, Âyet ve Sûre Tarihlendirmesi

Approach to the Methods of Theodor Nöldeke in Dating Verses and the Surahs-I

Abstract

The present order of the moushaph of the Holy Quran is considered to be the dominant element in the view of the Orientalists, which caused to lack the unity of the composition and not to be understood. This situation is also considered as the biggest obstacle in understanding the text of the Qur'an. In the nineteenth century, when orientalism was built in the West in a positivist, secular, and scientific format under the roof of universities, the sacred books of Jews, Christians and Muslims have been re-examined in the light of some new methods such as historical criticism, hermeneutics and semantics. The fundamental aim, in this attempt, is to determine the time and conditions of the first encounter of the divine word and to obtain its first meaning. In this respect, the orientalists have written important studies in order to determine the period and the historical conditions of revelation time of the verses of the Holy Qur'an. This research, based on Theodor Nöldeke's Geschichte des Qorans, who is considered to be the most authoritative name in the Orientalist literature in the subjects of the Qur'an's history and chronology in the orientalist tradition, aims to identify and analyze the methods used by him to date the Qur'anic revelation.

Keywords: Orientalism, T. Nöldeke, Quran Chronology, The Dating of Verses and Surah

مدخل:

عندما يتعلق الأمر بالتسلسل الزمني للقرآن أو تأريخ الوحي القرآني في الغرب، يأتي المستشرق الألماني يهودي الأصل، غوستاف فايل (١٨٠٨-١٨٨٩) في المقدمة(١)، ويأتي تيودور نولدكه (١٨٣٦-١٩٣٠)، وهو أحد رواد التقليد الاستشراقي الألماني بعد فايل مباشرة، كأول وأكفأ مستشرق درس هذا الموضوع دراسة تفصيلية بطرق مختلفة(٢)، حيث نجح في تطوير الأفكار والأطروحات التي طرحها فايل في السابق، بفضل أطروحة الدكتوراه التي كتبها في موضوع التسلسل الزمني للقرآن وتأريخ الآيات والسور وكتابه تاريخ القرآن "Geschichte des Qorans" الذي يعد عملا أكثر توسعا لأطروحة الدكتوراه الخاصة به بفضل إسهامات طلابه، وكممثل لتقليد الاستشراق الألماني، عرض نولدكه آراء ومناهج فريدة بخصوص مسألة تأريخ جميع سور القرآن الكريم مع العديد من مجموعات الآيات التي تحتوي عليها، في كتابه الذي يعتبر المصدر الأكثر تميزاً في الغرب في مجال تأريخ القرآن الكريم(٣).

تهدف هذه الدراسة إلى تقديم وتحليل ونقد المناهج والأساليب التي استخدمها نولدكه لتأريخ الآيات والسور من خلال بعض الأمثلة، وبهذه الطريقة، سيتمكن الباحث من التعرف على النهج الاستشراقي فيما يتعلق بالتسلسل الزمني للقرآن الكريم وتحديد ترتيب نزوله والأطروحات ووجهات النظر ذات الصلة بهذا النهج من ناحية، وسيناقش المراجع والأساليب التي تستند إليها هذه الأطروحات والآراء مع مقارنتها بالمراجع والمعارف الإسلامية وتحديد مدى نجاحها من ناحية أخرى،

وبقدر ما استطعنا تحديده، فإن الدراسة الأكاديمية الأولى والوحيدة التي تناولت آراء ووجهات نظر نولدكه بخصوص مسألة تأريخ الوحي القرآني، كتبت عام ٢٠١٤ بواسطة طارق أنور عبد المجيد القط، في أطروحة دكتوراه بعنوان "*Die Methode Nöldeke's zur chronologischen Anordnung der Sûren und Verse des Korans in seinem Buch 'Geschichte des Qorans - Eine analystisch kritische Studie/* " بحث تحليلي نقدي لأسلوب نولدكه في تناول ترتيب نزول أيات

---

(١) تيودور نولدكه، تاريخ القرآن "Geschichte des Qorans" (طبعة الأوفسيت من طبعة ١٩٠٩) (هيلدسهايم: دار نشر Georg Olms. 1961)، I, 72; Gerhard Böwering, "Chronology of the Quran", Jane Dammen McAuliffe (Ed.), Encylopeedia of the Quran (Leiden: Brill 2001-2005), 322; Emmanuelle Stefandis, The Qur'an Made Linear: A Study of the Geschichte des Qorans chronological Reordering, Journal of Quranic Studies. 10 /2. (أكتوبر ٢٠٠٨)، ١.

(٢) Johann Fück, Die Arabischen Studien in Europa Bis in den Anfang des 20 Jahrhunderts (Leipzig: دار نشر Otto Harrassowitz., 1955)، ٤٣-٤٤; Rudi Paret, Arabistik und Islamkunde an der Deutschen Universitäten, Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke (Wiesbaden: دار نشر Franz Steiner , 1966)، ١٤; Robert Irwın، المستشرقون وأعداؤهم، ترجمة. بهار طيرناكجي (إسطنبول: دار نشر YKY، ٢٠٠٨)، ١٩٩.

(٣) إبراهيم صاري جام، تصور الرسول محمد ﷺ عند المستشرقين الإنجليز والألمان (أنقرة: دار نشر نوبل، ٢٠١١)، ١١٤-١١٨؛ حسين يشار، مفهوم القرآن عند الغرب (إزمير: دار نشر إشيك أكاديمي، ٢٠١٠)، ٢٧٤-٢٧٧.

وسور القرآن الكريم في كتابه تاريخ القرآن»، ناقش القط وحلل طريقة النقد التاريخية التي طبقها نولدكه في تأريخ الوحي، وقدم بعض الأمثلة باتباع آثار هذه الطريقة في التأريخ المكي والمدني وقميها، من ناحية أخرى، وسيناقش البحث محاولات نولدكه التأريخية بطريقة أكثر شمولاً وتفصيلاً عن طريق تحديد وتحليل جميع الأساليب ووجهات النظر التي طرحها، وليس من ناحية انعكاسات منهجه النقدي التاريخي فقط(٤).

١. وسائل نولدكه في تأريخ الآيات والسور

عند مراجعة الآراء ووجهات النظر التي طرحها نولدكه بشأن مسألة تأريخ الآيات والسور القرآنية في كتابه، تاريخ القرآن، يتبين أنه اتبع سبع أساليب مختلفة لتأريخ الوحي القرآني، ويمكن سرد هذه الأساليب على النحو التالي:

١. أسلوب التأريخ من خلال الربط مع المراجع والروايات الإسلامية
٢. أسلوب التأريخ من خلال الربط مع المفاهيم والمحتوى والسياق
٣. أسلوب التأريخ من خلال الربط مع خصائص اللغة والأسلوب
٤. أسلوب التأريخ من خلال الربط مع المخاطبين
٥. أسلوب التأريخ من خلال الربط مع الأحداث التاريخية والسيرة النبوية والظروف السياسية والاجتماعية
٦. أسلوب التأريخ من خلال الربط مع الحالة النفسية للنبي ﷺ
٧. التأريخ الذاتي دون اتباع أسلوب معين

سيناقش الباحث في هذه الدراسة الأساليب الثلاث الأولى التي استخدمها نولدكه ضمن الحدود المتاحة في المقال، وفي هذا الإطار، لمعرفة كيفية تطبيق هذه الأساليب في تأريخ الوحي، سيتضمن البحث بعض الأمثلة المتعلقة بكل أسلوب، وبعد ذلك، يقوم الباحث بتحليل ونقد كل وسيلة من وسائل نولدكه بالترتيب.

١, ١. أسلوب التأريخ من خلال الربط مع المراجع والروايات الإسلامية

يمكن عرض بعض تقييمات نولدكه ومجموعات السور والآيات، التي سجلناها أدناه، كأمثلة على أساليبه في التأريخ اعتماداً على المراجع والروايات الإسلامية(٥).

---

(٤) طارق أنور عبد الجواد القط، Die Methode Nöldeke's zur chronologischen Anordnung der Sûren und Verse des Korans in seinem Buch "Geschichte des Qorans", eine analystisch kritische Studie (غوتينغن: كلية الفلسفة جامعة جورج أوغست، أطروحة الدكتوراه، ٢٠١٤).

(٥) لمزيد من الأمثلة والمعلومات، راجع: حسين بولاط، دراسات تأريخ المستشرقين للوحي القرآني – الرواد الألمان: أمثال غوستاف فايل تيودور نولدكه) – (أرضروم: جامعة أتاتورك، معهد العلوم الاجتماعية، أطروحة الدكتوراه، ٢٠١٩)، ١٤٠-١٨١.

سورة العلق

توقف نولدكه عند سورة العلق، وقدم بعض الآراء الاستشراقية بناءً على محتوى السورة ووتيرة نزولها، ودرس نولدكه بعض الروايات الإسلامية عن واقعة أول نزول للوحي، وخلص إلى أن الرأي الإسلامي القائل بأن الآيات من ١-٥ في سورة العلق هي أولى آيات الوحي الإسلامي هو رأي معقول، علاوة على ذلك، فضل شرح حقيقة الوحي في الإسلام بمفهوم الرؤية استناداً إلى قصة نزول الآيات الخمس الأولى[٦].

ذكر نولدكه أن نبوة الرسول محمد عليه الصلاة والسلام، بدأت بالأحلام والرؤى التي رآها، وصرح أن واقعة نزول الوحي لأول مرة تطورت على النحو التالي: "فضل النبي محمد عيش حياة مليئة بالتعبد بعد هذه الرؤى، لذلك لجأ إلى الاختلاء في جبل حراء لفترة طويلة. *وفي تلك الأثناء نزل عليه ملك الوحي بأمر الله «اقرأ»[٧]. فقال الرسول «ما أنا بقارئ». فاحتضن جبريل النبي مرة أخرى وأعاد القول «اقرأ»[٨]. وبعد تكرر هذه الواقعة ثلاث مرات متتالية، قرأ ملك الوحي على النبي الآيات الخمس الأولى في سورة العلق. وبعد ذلك، عاد النبي إلى بيته خائفاً مذعوراً وقص على زوجته السيدة خديجة ما حدث، فطمأنته وأخبرته أن الله تعالى لن يضيعه*"[٩].

ذكر نولدكه أن هناك رواية أخرى مماثلة في المصادر الإسلامية، وفقاً له، فقد ذكرت هذه الواقعة كرؤيا بألفاظ واضحة حديث أدرجه ابن هشام والطبري، منقول عن عبيد بن عمير بن قتادة. وأشار نولدكه إلى أنه بالإضافة إلى هذه الواقعة، ورد في كتاب *الإتقان* للسيوطي، أن جبريل ملك الوحي، جلب منديلًا من الحرير، كُتب عليه ما ينبغي على النبي محمد قراءته، ووفقًا له، على الرغم من أن التفاصيل المتعلقة بمواد الكتابة المذكورة ليست مدرجة في المصادر، إلا أن بعض العبارات التي تفيد بأن الوحي كان مكتوباً بنص مقدس بكلمات "رق" و "قرطاس" في القرآن، يشير إلى هذا الأمر[١٠].

سورة المدثر

ربط نولدكه بين تأريخ سورة المدثر وفترة نزول الوحي، وذكر أن أحد الروايات الشهيرة التي أنهت حالة

(٦) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٧٨.

(٧) ذكر نولدكه في كتابه تاريخ القرآن «Geschichte des Qorans، ١، ٧٩ إلى ضرورة مناقشة ما إذا كان ما حدث للنبي عبارة عن هلوسة أم لا، مشيراً إلى آراء مايكل جان دي جويجي في هذا الشأن، ولكنه اعتبر أن الشيء المؤكد في هذه الواقعة، هو إيمان النبي بالملك المذكور في قصص الإنجيل. راجع هامش، ٢.

(٨) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٧٩.

(٩) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٧٨-٧٩.

(١٠) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٧٩. ووفقاً لنولدكه، فقد تم الإشارة في الآيات ٢٠/ ١١٣، و ٢٥/ ١٣٤، و ٥٣/ ٥، و ١٠، ٧٥/١٨، و ٨١/ ١٩ في القرآن الكريم، إلا أن النبي محمد لم يكن يستطيع قراءة الخطاب الإلهي بمفرده، ولا يمكنه معرفة هذه الآيات إلا بتكرارها حتى يحفظها تماماً أو بقراءتها عليه من قبل ملك الوحي.

الخوف في هذه الفترة، كان حديث نقله أبو سلمة عن جابر بن عبد الله، ووفقاً لهذا الحديث، «بعد أن انقطع نزول الوحي لفترة، رأى النبي ﷺ، ملك الوحي الذي ظهر فجأة في غار حراء في نور في السماء، فذهب النبي ﷺ إلى السيدة خديجة خائفاً، وقال لها «دثروني، زملوني». وحين كان الرسول ﷺ في هذه الحالة الروحية، نزل عليه الوحي مجدداً بالجزء الأول في سورة المدثر، وبعد هذه الواقعة، لم ينقطع الوحي واستمر في النزول بشكل متعاقب»(١١).

أشار نولدكه إلى أن بعض المفسرين الذين اعتمدوا على عدم وجود عبارات تشير إلى فترة نزول الوحي في بعض إسنادات الحديث الأخرى، وضعوا بعض التفسيرات حول احتمالية أن هذه السورة هي أول ما نزل به الوحي(١٢)، ووفقا له، فإن آراء المفسرين لا تبدو موثوقة للغاية؛ لأن المصادر الإسلامية الشهيرة اجتمعت على أن الجزء الأول من سورة العلق هو أول ما نزل به الوحي.، وأشار نولدكه إلى أن مراجع التفسير، عدت بالأجماع سورة المدثر بمثابة أول سورة تأمر بالدعوى الصريحة(١٣).

سورة المسد/ تبت

ذكر نولدكه أن مصادر التفسير تتفق على أن سورة المسد كانت من أوائل السور المنزلة، حيث اتفقوا على صحة بعض الأحداث التي نقلت في صدد سبب نزول هذه السورة، ووفقاً لذلك، دعا النبي قبيلته إلى لقاء لدعوتهم إلى الإسلام، لكن عبد العزى بن عبد المطلب، المذكور في القرآن باسم أبي لهب أدان بلغة قاسية ابن أخيه الرسول ﷺ قائلاً " تبا لك سائرَ اليوم! ألهذا جمعتنا؟"، وأشار نولدكه إلى تفرق الحاضرين بعد اعتراض أبو لهب، أحد أهم رجال القبيلة، على ما قاله الرسول ﷺ وتسفيهه لكلامه وسعيه، ووفقاً لنولدكه، فقد كان للرسول ﷺ، رد فعل قوي تجاه موقف عمه، وشوه عمداً الانتقادات غير اللاذعة التي وجهها له، ولم يكتف بإعلان أبي لهب وزوجته أحد ألد أعدائه، بل لعنهم ودعا عليهم بلهجة قوية للغاية(١٤).

يعتقد نولدكه أنه من الضروري عدم الاعتماد كثيراً على المعلومات المتفق عليها في المصادر فيما يتعلق بهذه الواقعة، بل زعم أن الآراء التي تعتقد بأن ذكر يدي أبي لهب في السورة كان بسبب إلقائه الحجارة على الرسول ﷺ في هذا الواقعة، طرحت من قبل علماء التفسير في الفترات التالية أمثال البيضاوي والنسفي، وبحسبه، فإن الروايات التي ذكرت إلقاء أبي لهب وزوجته الأوساخ على رسول الله، ليس لها صلة بموضوع السورة في الحقيقة، وبالمثل، صرح نولدكه أن الآيات الرابعة والخامسة التي ورد فيها عقوبة أبي لهب وزوجته، ليس لها

(١١) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٨٦.

(١٢) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٨٦.

(١٣) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٨٦.

(١٤) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٨٩-٩٠. حاول نولدكه إثبات هذا الزعم من خلال الادعاء بأن ما قاله أبو لهب كان كلام لا يستحق اللعن والدعاء عليه. راجع: هامش، ٢.

علاقة بهذه الحادثة أيضاً، وادعى أن هذه الآيات ذكرت مع بعض الروايات التي تتحدث عن وقائع أخرى في المصادر الإسلامية، فوفقاً له، فإن الروايات التي تتحدث عن إلقاء أبي لهب وزوجته الحجارة والأوساخ على الرسول ﷺ، ليست صحيحة أو مقنعة أكثر من الروايات التي تتحدث عن الاجتماع الذي دعا إليه الرسول ﷺ مسبقاً، اختتم نولدكه مقاربته في هذا الصدد، مدعيا أن الروايات المتعلقة بسورة المسد، لا تعود إلى الفترة المبكرة للإسلام، ونشأت بالكامل نتيجة تصورات المفسرين(١٥).

سورة التحريم

ادعى نولدكه مثل فايل الذي كانت له مزاعم قبله بشأن التسلسل الزمني للقرآن في تقليد الاستشراق الألماني، بأن المصادر الإسلامية قامت بتأريخ سورة التحريم مستندة على "واقعة فضيحة" حدثت في بيت الرسول ﷺ(١٦)، ويرى نولدكه أن هذه الأحداث جرت على النحو التالي: كان النبي صلى الله عليه وسلم مع أحد جواريه بينما لم تكن زوجته السيدة حفصة في غرفتها، وفي تلك الأثناء، عادت السيدة حفصة إلى غرفتها ووجدتهما في الغرفة، وعاتبت الرسول عتاباً شديداً، استغلت السيدة حفصة هذه الواقعة التي تخالف العرف في تلك الحقبة وحق المرأة، وتعاونت مع السيدة عائشة، وحذرت زوجات النبي الأخريات(١٧).وادعى نولدكه أن الرسول ﷺ، اضطر إلى تعديل الآيات ذات الصلة التي أبرئته في سورة التحريم، خوفاً من اعتبار قادة المجتمع الإسلامي هذه الواقعة بمثابة انحراف وحدوث رد فعل كبير على ذلك(١٨).

يرى نولدكه أن هذه الرواية وحدها كدليل كافية لتأكيد الحقيقة التاريخية للواقعة المذكورة، ووفقاً له فإن المسلمين عدوا هذه الواقعة غير صحيحة ومختلقة من قبل الكفار لتشوية صورة الرسول ﷺ(١٩)، وزعم نولدكه أن المسلمين كانوا يحاولون تفسير الحادث من خلال تبني رواية أخرى تناولت هذه الواقعة، ووفقاً له، فإن في الرواية الثانية التي تبدو أكثر براءة، ورد أن الرسول ﷺ، كان يزور السيدة حفصة التي يحبها أكثر من زوجاته الأخريات، ولكنهم غضبوا كثيراً لأنه شرب الحليب بالعسل الذي تقدمه إليه السيدة حفصة ويحبه الرسول

(١٥) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٩٠-٩١.

(١٦) Gustav Weil, Historisch-kritische Einleitung in den Koran (Bielefeld: دار نشر Velhagen und Klasing., 1844)، ٨٨; Nöldeke, Geschichte des Qorans, I, 217. ذكر نولدكه ما أورده النسائي في كتابه عشرة النساء وما أورده الطبري والزمخشري في تفسيراتهم لهذه الواقعة التي وصفتها بالفضيحة، دون إدراجهم كمصادر. ومع ذلك، أدرج معلومات مفصلة عن مصادر المستشرقين التي استشهد بها.

(١٧) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٢١٧.

(١٨) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٢١٧.

(١٩) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٢١٧. على الرغم من وجود العديد من الروايات حول سورة التحريم، إلا أن تمسك نولدكه بهذه الرواية بالتحديد، أمر له مغزى، إذ يمكن القول بأنه رغب في إظهار النبي في حالة منحرفة وضعيفة، بالإضافة إلى هذه الواقعة، أجرى نولدكه تقييمات نقدية بناءً على العديد من الروايات والأخبار الضعيفة التي قد تشير إلى تصورات سلبية حول النبي.

كثيراً، وبذلك أهملهم وبقى إلى جوارها أكثر منهم[٢٠].

تقييم

لقد اعتمد كبار الباحثين الغربيين على المراجع والمصادر التي استعملت في التقاليد الإسلامية لتأريخ الوحي، مثل مكي ومدني، وأسباب النزول، وناسخ ومنسوخ، والتاريخ، والسير، والمغازي، ولم يتجاهل نولدكه، أحد كبار المستشرقين المهتمين بتأريخ الوحي القرآني، المصادر الإسلامية وثقافة الرواية في أبحاثه، وشعر بضرورة الإشارة إلى التقاليد الإسلامية لدعم أفكاره وأطروحاته[٢١]، ومع ذلك، لم يكن قادرًا في كثير من الأحيان على التخلص من التحيز واللاموضوعية في استخدام وتفسير المصادر والروايات الإسلامية، وعلى وجه الخصوص، لم يتردد في التعبير عن آراء وتصورات سلبية لا تستند إلى أي دليل حول مصادر الأحاديث وصحتها، وغالباً ما كان نولدكه يطرح انتقاداته الاستشراقية فيما يتعلق بنهجه في تأريخ المصادر الإسلامية، دون تقديم أدلة مقبولة ومعقولة[٢٢].

عند مراجعة التقييمات الاستشراقية التي قام بها نولدكه لتحديد تأريخ نزول الوحي، يتبين أن هناك إشارة مكثفة لثقافة الرواية، على الرغم من اعتبارها غير موثوقة ومحدثة في الغالب من قبل المفسرين والعلماء في الفترات التالية[٢٣]، هذا الأمر لم يمنع[٢٤] نولدكه من الاستفادة من المصادر الإسلامية وثقافة الرواية في مقارباته

(٢٠) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٢١٧. وقد ورد في مصادرنا أن السيدة زينب بنت جحش هي من أطال الرسول في غرفتها لتقديمها له شراب العسل أثناء زيارته لها، وقد خلط نولدكه الروايات التي تتحدث عن اتفاق زوجات الرسول على أن يقولوا بأن عسل المغافير له ريح مزعجة في الفم أثناء زيارته لهم بسبب غيرتهم من بقائه لفترة أطول عن السيدة زينب، وكما جاء في الأحاديث، فقد قال النبي ﷺ للسيدة حفصة، التي قالت له إن رائحة عسل المغافير تخرج من فمه، أنه لن يشرب العسل مرة أخرى بشرط ألا تخرج زوجاته الأخريات بذلك، وتعتبر هذه الواقعة سبباً في نزول الجزء الأول من سورة التحريم. لهذا الموضوع، راجع: أبو عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري، الجامع الصحيح، تحقيق: محمد تامر (القاهرة: دار الحديث، ١٤٣٢/ ٢٠١١)، «الطلاق»، ٨ (رقم. ٥٢٦٧)؛ «أيمان»، ٢٥ (رقم. ٦٦٩١)؛ أبو حسين مسلم بن الحجاج بن مسلم، صحيح مسلم، تحقيق، عبد المالك مجاهد (الرياض، دار السلام، ١٤٢١/ ٢٠٠٠)، «الطلاق»، ٢٠ (رقم. ١٤٧٤/ ٣٦٧٨)، أبو داود سليمان بن الأشعث السجستاني، سنن أبي داود، أبو زاهر زهير علي ذي (الرياض: دار السلام، ١٤٣٠/ ٢٠٠٩)، «أشربة»، ١١ (رقم. ٣٧١٤)؛ أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي بن سنان النسائي، تحقيق: أبو زاهر زهير علي ذي، سنن النسائي (الرياض، دار السلام، ١٤٣٠/ ٢٠٠٩)، «أيمان»، ٢٠ (رقم.٣٨٢٦).

(٢١) نيل روبنسون، اكتشاف القرآن: مقاربة معاصرة لنص محجب، ترجمة. سليمان كلكان (إسطنبول: دار كورامير للنشر، ٢٠١٨)، ١١٣؛ نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٥٨.

(٢٢) على سبيل المثال، ينتقد نولدكه تصريح ابن إسحاق الذي يؤكد ما ورد في الآيات ١-٣ في سورة فصلت، بشأن محاولات الرسول ﷺ لدعوة عتبة بن ربيعة للإسلام، ووفقاً له، فإن الرواية بشأن دعوة عتبة للإسلام عقب إسلام حمزة رضي الله عنه، غير موثوقة، ويجب عدم الاعتماد على رأي ابن إسحاق في هذا الموضوع، ومع ذلك، لم يشعر نولدكه بالحاجة إلى الإشارة إلى أي مصادر ذكرت خلاف هذه الانتقادات. راجع: نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٥٢-١٥٣.

(٢٣) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٦٢-٦٣. وبناءً على ذلك، كما ذكر أعلاه، وصف نولدكه بعض الروايات المتعلقة بسورة المسد بأنها محدثة من قبل المفسرين في القرون التالية دون تقديم أي دليل.

(٢٤) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٨٢-١٨٧.

لتأريخ الوحي المكي والمدني، وبطبيعة الحال، أدى ذلك إلى توافق بعض مقترحاته التأريخية مع الآراء الإسلامية[٢٥].

وكعادته في قبول أو رفض الروايات الإسلامية التي تشكل سنداً للتسلسل الزمني للقرآن الكريم، وفقاً لرغباته ودون توضيح أي سبب لذلك، لم يتبع نولدكه أي أصول في هذا التصرف أيضاً، وأثناء اختيار نولدكه للروايات التي تشير إلى تواريخ مختلفة عن بعضها البعض فيما يتعلق بنفس الموضوع، كان يعترض أحياناً على بعض الأحداث التاريخية والشروط السياسية والاجتماعية لتلك الفترة، وأحياناً يسرد آراء مختلفة بناءً على خصائص اللغة والأسلوب أو المحتوى للآية المعنية[٢٦]، بالإضافة إلى ذلك، يمكن القول: إن نولدكه تصرف بشكل متحيز تمامًا بتأثير المواقف الدينية والأيديولوجية حول بعض الروايات التي تلقي الضوء على تاريخ الوحي أو بعض أجزاء القرآن نفسه، وفي هذا السياق، ادعى أن النبي ﷺ، نقل بعض أجزاء القرآن من أهل الكتاب أو استوحاها منهم، وسعى إلى تأريخ مراحل الوحي محاولاً تفسير نفسية وتجارب الرسول ﷺ[٢٧].

يميل المستشرقون، ولا سيما نولدكه، إلى اعتبار الروايات التي تشير بشكل سلبي إلى الرسول ﷺ والمسلمين، على أنها روايات صحيحة ومؤكدة، وعند النظر إلى العدد المحدود من الأمثلة المذكورة أعلاه، يظهر أن نولدكه اعتمد في الغالب على المصادر والمراجع الإسلامية، ولكنه لم يهتم بصحة هذه المصادر، إذ إن نودلكه اعتمد على الروايات التي وردت فيها وقائع سلبية متعلقة بالرسول والمسلمين واعتبرها حقائق تاريخية، واتهم معظم الروايات بأنها مستحدثة في العصور التالية مخالفاً بذلك التأريخات الإسلامية.

٢, ١ . أسلوب التأريخ من خلال الربط مع المفاهيم والمحتوى والسياق

يمكن توضيح بعض محاولات نولدكه للتأريخ التي نسردها أدناه، كمثال على أسلوب تأريخ السور والآيات وفقاً للمفهوم والمحتوى والسياق[٢٨].

سورة العلق

يعتقد نولدكه أن أول جزء في سورة العلق الذي يبدأ من الآية الأولى حتى الآية الخامسة، لا ينتمي إلى نفس الإطار الزمني مع الجزء الثاني في السورة المنزل لاحقاً، إذ يرى أن الجزء الثاني في هذه الآيات، وضع المسلمين يتناول العبيد الذين يمتلكون نفس الحقوق كأفراد في المجتمع الإسلامي، لأن موضوع إنقاذ

(٢٥) ويمكن توضيح الروايات التي استند عليها لتأريخ سور العلق والمدثر المكية وسور البقرة والتوبة والمائدة المدنية، كمثال على ذلك.

(٢٦) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٦٢-١٦٤.

(٢٧) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٨٩-٩٠.

(٢٨) لمزيد من الأمثلة والمعلومات، راجع: حسين بولاط، دراسات تأريخ المستشرقين للوحي القرآني - الرواد الألمان: أمثال غوستاف فايل تيودور نولدكه-، ١٨١-٢١٩.

الأشخاص الذين في هذا الوضع من الكافرين الذين يعدون أعداء لمعتقدهم، هو موضوع لا ينبغي أن يكون على أجندة الرسول الذي تلقى الوحي للتو، ولهذا السبب، زعم نولدكه أنه يمكن تأريخ الجزء الثاني في هذه السورة لبعد سنوات من نزول الرسالة على النبي ﷺ(٢٩).

سورة قريش

حاول نولدكه تأريخ زمن نزول سورة قريش بناءً على الرحلات التجارية التي كانت تحدث في مرتين سنوياً، وقد ورد ذكرها في السورة، والعبارة التي تشير إلى ضرورة عبادة "رَبَّ هَٰذَا الْبَيْتِ"، والتي شاع استخدامها كأحد الطقوس الدينية في هذه الفترة، ووفقاً له، بينما لم يتم ذكر الكعبة كثيراً في السور المكية، أشير إلى استمرارية عادة قومه في هذه السورة، والتأكيد عليه كتقليد مجتمعي، وانطلاقاً من هذا النهج، ادعى نولدكه بأن سورة قريش تعود إلى فترة زمنية مبكرة نسبيا عندما لم يكن هناك صراع بين النبي محمد وقبيلة(٣٠).

سورة التين والعصر

أشار نولدكه لوجود بعض المقاربات الإسلامية التي وردت فيها تفسيرات مماثلة لتفسيرات سورة الأعلى بالنسبة لسورة التين والعصر أيضاً، ويرى أن بعض التغييرات أجريت لاحقاً على بعض التعابير الأصلية في كلا السورتين، كما زعم نولدكه إضافة الآية السادسة في سورة التين لاحقاً، وسعى إلى تدعيم ذلك بالادعاء بأن هذه الآية أطول مقارنة بالأيات الأخرى، كما أن عبارة «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»، لا تتوافق مع محتوى وسياق السورة باعتبار أنها أحد العبارة المستخدمة بكثرة في نهاية الفترة المكية، وذكر نولدكه أن الأسباب التي ذكرها لسورة التين، صالحة أيضًا للآية المماثلة في سورة العصر(٣١).

سورة الصافات

أشار نولدكه إلى ورود مسألة البعث والحساب التي أنكرها كفار مكة في الآية ٧٠ في سورة الصافات، وذكر أن الآية رقم ٧١ الواردة بعد هذه الآية، تربط الجزء السابق مع مجموعة الآيات من ٧١ حتى ١٤٨ بعدها، وبحسب رؤيته، فقد كان الهدف من قصة أنبياء بني إسرائيل السبعة المذكورين في هذا الجزء، التأكيد على أن نسبة كبرى من قوم الأنبياء، كانوا من الكافرين، وذكر نولدكه أنه يمكن تقييم مجموعة الآيات من ١٦٧ حتى ١٨٢، كنتيجة جديدة لهذا الموضوع، ولكن مجموعة الآيات من ١٤٩ حتى ١٦٧، والتي تتعلق بشرك أهل مكة، قدمت نمطاً موضوعاً أضعف، ويرى نولدكه أنه على الرغم من ذلك، فإن الجزء الذي تشكله مجموعة الأيات المذكورة، في تناغم أكثر مع بعضهم البعض مقارنة بالتناغم المحدود بين ما قبلها وما بعدها مع بعض الأجزاء المماثلة بداخلها أو مع آية أو اثنين، لأن الآيات في هذه المجموعة قريبة جدًا من بعضها البعض من حيث

(٢٩) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٨٣.

(٣٠) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٩١.

(٣١) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٩٧.

الأسلوب والقافية والإيقاع إذ لا يوجد شك تقريبًا في أنها قطعة واحدة[٣٢].

تقييم

في عملية التأريخ التي أجريت بهذا الأسلوب، تناول الكاتب أصل الكلمات والمفاهيم الواردة في القرآن الكريم وعلاقتهم بثقافة الجاهلية أو أهل الكتاب، والموضوعات والمسائل الواردة في السور ومجموعات الآيات، وعلاقة الموضوع المذكور مع الآيات السابقة أو اللاحقة في مراحل الوحي، ونسيج السياق بين مجموعات الآيات،

وكثيرا ما بذل المستشرقون، وعلى رأسهم نولدكه، محاولات لتأريخ التسلسل الزمني بناءً على عناصر مثل محتوى الوحي القرآني، ومعناه، وتحليل الكلمات والمفاهيم المدرجة في النص، وعلاقة السياق بين الآيات، ووحدة الموضوع، وتقارب المعنى[٣٣]، وفي عملية تحديد التسلسل الزمني لمقاطع الآيات أو السور، حاول نولدكه إقامة علاقة بين بعضها البعض من حيث عالم الكلمة والمفهوم، وكذلك وحدة الموضوع وتقارب المحتوى، وقد شكك المستشرقون فيما إذا كانت هناك علاقة سياقية بين مقاطع الوحي أم لا[٣٤]، وإن محاولة تحديد التسلسل الزمني للوحي من خلال هذه الخصائص، هو أمر مستوحى من فكرة المستشرقين لتصميم الوحي القرآني كنص له بنية تكوين كلاسيكية[٣٥]، وعلى الرغم من أن المستشرقين شددوا على أن القرآن ليس له سمة تنظيمية بناءً على الموضوع والمحتوى، إلا أنهم لم يمتنعوا عن التأريخ من خلال ربط مجموعات الآيات والسور بأوقات نزول مختلفة ليس لها علاقة وفقاً للمحتوى[٣٦].

بالنظر إلى أن تاريخ الوحي هو أيضًا تاريخ بناء الفرد والمجتمع المؤمن، ينبغي عدُّ الوضع الطبيعي أن الوحي القرآني لديه تنوع تدريجي وتنموي للموضوعات مع مراعاة الأوقات والظروف المختلفة[٣٧]، وبما أن الموضوعات الواردة في القرآن في الفترة المكية، والمشكلات التي تمت مواجهتها، والأوضاع السياسية والاجتماعية لتلك الفترة، وموقف الإسلام والمسلمين تختلف عن فترة المدينة المنورة، فقد كان من الضروري وجود اختلافات في المحتوى بين وحي الفترتين[٣٨]، ومع ذلك، هناك بعض الجوانب والقضايا المشتركة التي لم

(٣٢) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٢٣.

(٣٣) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٩١-٩٢.

(٣٤) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٠٥أ١٨١أ١٩٤؛ فايل، مقدمة، ٧٩، ٨٠، ٨٢، ٨٣.

(٣٥) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٦٤؛ فايل، مقدمة، ٧، ٩، ٤١؛ غوستاف فايل، النبي محمد «Mohammed der Prophet». حياته ومذهبه «Sein Leben und seine Lehre.» Aus handschriftlichen Quellen und dem Koran geschöpft und dargestellt (شتوتغارت: دار نشر شتوتغارت، ١٨٤٣)، ٣٦٢، ٣٦٣.

(٣٦) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٩٧.

(٣٧) صبحي صالح، مباحث في علوم القرآن (بيروت: دار العلم للملايين، ٢٠١٤)، ١٨٣-١٨٤.

(٣٨) محمد قطب، دراسات القرآن، ترجمة. بكير كارلغا، بشير أريار صوي (إسطنبول: دار نشر ساريا كتابلاري. ١٩٩٧)، ١، ٢٣؛ صالح، مباحث في علوم القرآن، ١٨٤، ١٨٥.

تتغير من حيث الرسائل الأساسية للدين سواء في فترة مكة المكرمة أو فترة المدينة المنورة، ولم يتجاهل المفسرون والعلماء المسلمون هذه القضايا، وأجروا تقييمات على أساس إطارات مفاهيم ومحتويات مجموعات الآيات ذات الصلة في تصنيف التسلسل الزمني لمقاطع الوحي(٣٩)، في المقابل، تجاهل المستشرقون الألمان البارزون أمثال نولدكه، عناصر الوحي العالمية والمشتركة من وقت لآخر، وبالتالي قدموا آراء خاطئة في تأريخ بعض مقاطع الوحي(٤٠).

حصر المستشرقون الفترة المكية فقط في قضايا العقيدة والأخلاق والدفاع عن النبوة والحساب والآخرة، وفضلوا تأريخ بعض المقاطع المدنية التي وردت فيها هذه القضايا على أنها مكية(٤١)، رغم أن دعوة ونداء القرآن في هذه الموضوعات لها بعد عالمي يشمل أيضاً فترة المدينة المنورة، وقد كانت تعاليم العقيدة والأخلاق في القرآن موجهة للمشركين المكيين في مكة، أما في المدينة، فقد كانت موجهة للمشركين واليهود الذي يعيشون هناك، لذلك، وردت بعض الموضوعات المشتركة التي تم تناولها بشكل مكثف في السور المكية، أيضاً في السور المدنية بكثرة(٤٢)، ومن ناحية أخرى، فإن البحث عن بعض القضايا والمسائل التي تعتبر نتاج التطور السياسي والاجتماعي والثقافي والتي يمكن أن تكون مطروحة فقط خلال فترة المدينة المنورة، هي محاولة غير مجدية(٤٣)، إلا أن المستشرقين لم يروا أي مشكلة في تأريخ بعض السور لأزمنة مختلفة للوحي في فترة مكة أو المدينة، بناءً على الكلمات أو المفاهيم أو الموضوعات التي وردت في بعض الآيات والسور، دون مراعاة هذه الجوانب(٤٤).

زعم نولدكه دون وجود أي توضيح علمي مقبول أن بعض الآيات في السور القصيرة المنزلة على مرة واحدة مثل سورة التين والعصر، تم تغييرها أو إضافتها لاحقاً في مواضعها الحالية بشكل تعسفي من قبل الرسول ﷺ، وقد نشأت هذه الآراء بشكل أساسي نتيجة لتجاهل طبيعة تنوع الموضوعات والمفاهيم في السور أو مجموعات الآيات، والجانب العالمي للمعتقدات والمبادئ الأخلاقية، ونتيجة لمعتقدات المستشرقين وأحكامهم المسبقة حول مصدر القرآن، وكما سعى الفكر الاستشراقي إلى تفسير حتى آية "فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَٰذَا الْبَيْتِ" في سورة قريش على أنها عادة جاهلية، حاول أيضاً ربط علاقات تعسفية بين الوحي وثقافة الجاهلية

(٣٩) عزت درفزا، الأصول في فهم القرآن، ترجمة. وحد الدين انجه (إسطنبول: دار أكين للنشر. ٢٠٠٨)، ٣٧.

(٤٠) فايل، مقدمة، ٧٠-٧٢؛ نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٤٦. وعلى وجه الخصوص، فإن آراء نولدكه بشأن عبارات القسم في القرآن الكريم وادعاءاته بخصوص استخدام البسملة والفاتحة واسم «الرحمن»، تعد بعض الأمثلة على ذلك، زعم نولدكه أن عبارات القسم والقوافي/ السجع الواردة في نهاية الآيات القرآنية مأخوذة من الكهنة في ثقافة الجاهلية، ولهذا السبب وصُف النبي من قبل معاصريه بالمجنون. راجع نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٧٥-٧٦. ادعى نولدكه أن الرسول ﷺ، استعار مصطلحات خاصة بالعادات الوثنية في المرحلة الثانية للفترة المكية، وزعم أن اسم "الرحمن" الذي استخدم في الغالب كمرادف للفظ الجلالة الله في فترة الجاهلية، قد ترك اعتباراً من المرحلة الثالثة بعد تداوله لفترة معينة. راجع نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٢١.

(٤١) درفزا، الأصول في فهم القرآن، ٣٨.

(٤٢) محمد عبد العظيم الزرقاني، مناهل العرفان في علوم القرآن (بيروت: دار الكتب العلمية، ٢٠٠٣) ١، ٢٢٠.

(٤٣) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٨١. ٩٨/١٥٥/١٥٧/١٧٨.

(٤٤) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٨١.

وعادات أهل الكتاب، بادعاء عدم وجود أصالة في مفاهيم ومصطلحات الرسول والقرآن الكريم.

٣,١ . أسلوب التأريخ من خلال الربط مع خصائص اللغة والأسلوب

يمكن توضيح بعض محاولات نولدكه للتأريخ التي نسردها أدناه، كمثال على أسلوب تأريخ السور والآيات وفقاً لخصائص اللغة والأسلوب(٤٥).

سورة العلق

يعتقد نولدكه أن الآيات الخمس الأولى في سورة العلق، تعكس خصائص الوحي المكي المبكر، بسبب بنية جملها القصيرة وإيقاعها اللحني(٤٦).

سورة البروج

يرى نولدكه أن السورة تهدف إلى توضيح صفات المؤمنين الأوائل (متدين أو تقي) وتذكير أن أولئك الذين هاجروا في الفترات المبكرة قد اختبر إيمانهم بسبب تهديدات مثل التعذيب والقتل، حيث زعم أن الآيات من ٨ حتى ١١ في السورة المعنية، قد أضافها الرسول ﷺ في وقت لاحق، وذلك لأنها تختلف عن الآيات الأخرى من ناحية طولها وأسلوبها وقافيتها(٤٧).

سورة القارعة

أشار نولدكه أن سورة القارعة لديها أسلوب أدبي مختلف من حيث بنيتها اللغوية الهادئة نسبياً مقارنة بالسور السابقة عليها، وزعم أن بعض مراحل الوحي في هذه السورة تتشكل من مجموعة آيات تعود إلى فترة زمنية لاحقة، ووفقاً لنولدكه، تبرز الاضطرابات العاطفية في سورة القارعة أيضاً بعد سورة المزمل(٤٨)، علاوة على ذلك، يعتقد نولدكه أن رأي موير بضرورة تقييم الآيات ١٠ و ١١ في السورة بشكل مستقل عن المرحلة، لا يستند إلى أسباب وجيهة، ومع ذلك، يعتقد بوجود فجوة بين الآيات ٧ و ١٠، على الرغم من أن الأمر غير مؤكد ولم يصرح موير به(٤٩).

سورة الفلق والناس

وادعى نولدكه أن النبي ﷺ لم يضع بمفرده عبارات وأسلوب سورة الفلق والناس، بل على العكس، من

(٤٥) لمزيد من الأمثلة والمعلومات، راجع: حسين بولاط، دراسات تأريخ المستشرقين للوحي القرآني - الرواد الألمان: أمثال غوستاف فايل تيودور نولدكه-، ٢١٩-٢٣٤.

(٤٦) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٨٣.

(٤٧) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٩٧-٩٨.

(٤٨) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٩٩.

(٤٩) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٩٩.

المرجح بأنه قام بأسلمة بعض العبارات النمطية المنقولة من عصور قديمة دون إبراز ذلك، ووفقا لنولدكه، فإن الآيات الثلاث الأخيرة، التي تناظر أكثر من نصف سورتين المعوّذتين، تُظهر بوضوح تأثير فترة الجاهلية والشرك، ويرى نولدكه أن الاعتقاد بأنه لا يمكن لأحد أن يطلب المساعدة من أي شخص آخر غير الله في الإسلام، يشكل تناقضا واضحا مع الاعتقاد بتأثير الأرواح الشريرة على جسد الإنسان في المعتقدات الوثنية، إذ يعتقد أن هذا الأمر جعل من الضروري وضع تصور جديد لعبارات السورتين، وفي هذا الإطار، ذكر نولدكه أنه اقترح استخدام بعض كلمات السحر لإبطال عمل الشيطان في بعض الآيات التي تعود إلى المرحلة الثانية أو الثالثة للفترة المكية في القرآن الكريم (المؤمنون ٩٧، النحل ٩٨، فصلت ٣٦، الأنفال ٢٠٠) كمثال على ادعائه، وبناءً على ذلك، يعتقد نولدكه بضرورة إعادة تأريخ سورتي المعوذتين لوقت أبكر بكثير(٥٠).

سورة الشعراء

ذكر نولدكه أن الخصائص الشكلية الأوسع والأضعف في الآية ٢١٤ أو مجموعة الآيات من ٢١٤ حتى ٢٢٤ في السورة، تتناغم بالمعنى الحرفي مع الآيات التي تتبعها، ووفقاً لنولدكه، لا يمكن تقييم مقطع الوحي مع سورة المسد والقيامة في نفس الفترة الزمنية بسبب هذه الخصائص(٥١).

زعم نولدكه بأن الأجزاء الخمسة الأخيرة في السورة تتشكل من نص مماثل مع جميع الآيات الأولى، ولكن هذا الأسلوب لم يستمر في مجموعة الآيات من ١٩٢ حتى ٢٧٧ في الجزء الأخير من السورة، ولهذا السبب، ادعى نولدكه بضرورة تقييم هذه الجزء الذي أدخل لاحقاً في السورة بالإشارة إلى الآية ١٩١ مع عبارة «وانهُ لــ »، في مرحلة مختلفة للوحي(٥٢).

سورة الإسراء

يزعم نولدكه أن الآية الأولى في سورة الإسراء لا تتماشى مع الآيات المتعاقبة عليها، دون الحاجة إلى دليل خارجي لتأكيد ذلك، علاوة على ذلك، على الرغم من انتهاء الآيات في السورة بقافية «آ»، تنتهي هذه الآية فقط بقافية «ير»، وبناءً عليه، ادعى نولدكه أنه ربما تم حذف مجموعة الآيات التي تربط الآية الأولى بالآية الثانية، أو إزالة الآية الأولى من سياقها في موضوع آخر ووضعها في موضعها الحالي عن قصد(٥٣). واستنتج نولدكه أنه على الرغم من وجود العديد من الروايات التي توضح أن العديد من آيات السورة مدنية، إلا أنه لا يوجد دليل قوي يشير إلى مدنية آية واحدة في السورة، ووفقا له، على الرغم من وجود تناغم قافية كامل اعتباراً من الآية الثانية، إلا أنه لا يوجد ترابط موضوعي سليم بين الآيات، وهذا يبرر الشكوك المتعلقة بأن السورة لا تعود إلى

(٥٠) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٠٩.

(٥١) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٢٦-١٢٧.

(٥٢) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٢٩.

(٥٣) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٣٦.

نفس الفترة الزمنية، وذكر نولدكه أنه لا يمكن التوصل إلى نتيجة موثوقة حول وقت السورة لأنه لا توجد معايير سليمة[٥٤].

تقييم

كثيرا ما أشار المستشرقون المهتمون بالتسلسل الزمني للقرآن، وعلى رأسهم نولدكه، إلى لغة الوحي وأسلوبه وشكله في محاولاتهم لتأريخ الآيات والسور، وسعوا إلى تأريخ الآيات القصيرة ذات الأسلوب الحماسي للفترات المبكرة، والآيات الطويلة ذات الأسلوب الهادئ للفترات المتأخرة[٥٥]، والاستناد إلى خصائص اللغة والأسلوب في مقاطع الوحي، يعد أحد الأساليب التي استخدمها نولدكه كثيرًا لتأريخ الآيات، وقد أرَّخَ نولدكه الوحي المكي والمدني إلى مراحل وفترات زمنية مختلفة، وفقاً لخصائص اللغة والأسلوب.

تتطابق بعض النتائج التي توصل إليها نولدكه حول خصائص لغة الوحي المكي وأسلوبه مع بعض الآراء التي يدعو إليها العلماء المسلمون، وزعم نولدكه أن الوحي المكي الذي قسمه إلى ثلاثة مراحل، لديه بنية نظمية بالكامل من حيث اللغة والأسلوب، بدءاً من الفترة المبكرة، على الرغم من تقلص هذا النظم جزئيًا حتى الهجرة[٥٦]، ووفقا له، أظهر الوحي، المتجسد في بنية شعرية أسلوباً حماسياً في الآيات القصيرة بالسجع والقافية وفي القرآن الكريم، وإلى جانب الأسلوب اللغوي المؤثر، استخدمت تعبيرات مقتضبة، وقوالب القسم والخطاب باستمرار، وقد استخدام القرآن أسلوب القص كأسلوب سردي مقتضب في العديد من الأجزاء، وعرض تصورات الآخرة ويوم الحساب والجنة وجنهم بأسلوب أدبي مؤثر[٥٧]، ومع ذلك، يرى العديد من المستشرقين، بما في ذلك نولدكه، أن وحي المرحلة الثالثة في الفترة المكية، يختلف بشكل ملحوظ عن المراحل السابقة من حيث اللغة والأسلوب[٥٨].

زعم نولدكه بأن الوحي في فترة المدينة أظهر لغةً وأسلوبًا مميزين عن فترة مكة، حيث كان يخاطب بيئةً مختلفةً وجمهوراً مختلفاً عما كان في مكة من الناحية السياسية والاجتماعية والدينية، ووفقًا له ونظرًا؛ لأن وحي هذه الفترة لا يوفر بيانات يمكن ملاحظتها من حيث تطور اللغة -لا يمكن الاستفادة من خصائص اللغة والأسلوب بشكل كافٍ لتأريخ الوحي الذي نزل خلال هذه الفترة[٥٩]، علاوة على ذلك، ذكر نولدكه أن الظروف والبيئة الجديدة في المدينة المنورة جلبت تعابير ومفاهيم ومصطلحات جديدة، وذكر أن وجود اليهود والمنافقين والمرتدين في المدينة يتطلب استخدام بعض الكلمات والمفاهيم الجديدة في النصوص[٦٠]، ويرى نولدكه أنه يمكن ملاحظة التغيير الواضح بشكل كبير من حيث اللغة والأسلوب في الآيات التي نزلت في تلك الفترة

(٥٤) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٣٩.
(٥٥) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٦٣.
(٥٦) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٩١، ٩٢، ١١٨.
(٥٧) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٧٥، ٩٨-٩٩.
(٥٨) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٤٣؛ فايل، مقدمة، ٧٢.
(٥٩) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٧٢.
(٦٠) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٧١-١٧٢.

وخاصة التي تناقش المسائل الشرعية، وقد قبل ورود بعض مقاطع الوحي التي تستحضر الوحي المكي في الوحي المدني، وإن كانت قليلة(٦١).

قبل تقليد التفسير الإسلامي بعض النتائج التي توصل إليها نولدكه أعلاه بنسبة كبيرة، وعبر عنها وخاصة التقييمات المتعلقة بخصائص لغة وأسلوب وشكل الآيات المكية(٦٢)، ومع ذلك، يمكن القول: إن تصريحات المستشرقين بأن المرحلة الثالثة من فترة الوحي المكي، اختلفت بشكل واضح عن الوحي المكي السابق عليها، لم تكن صحيحة، لأنهم ذكروا أن هناك بعض الاختلافات في الأسلوب فقط بين هذه الفترة والفترة الأولى، ولم يوضحوا ما هي الاختلافات بين الآيات والسور المؤرخة لتلك الفترة وآيات مرحلة الوحي المكي الثانية(٦٣)، فعند النظر إلى الفترتين الثانية والثالثة من فترة الوحي المكي من حيث الخصائص اللغوية، سيكون من السهل ملاحظة أنه لا يوجد فرق واضح بينهما، بل إن هذه السور تتوافق من حيث الخصائص اللغوية والأسلوبية والشكلية(٦٤).

يستند ادعاء نولدكه بأن الرسول ﷺ أحدث تغييرات في أماكن الآيات بسبب اختلافات طول الآيات ونهاية قافيتها كما ذكر في بعض الأمثلة التي اقتبسها من سور القارعة والبروج والإسراء، إلى اعتبارالفكر الاستشراقي أن القرآن الكريم نتاج عمل النبي ﷺ، حيث يعتقد نولدكه أن العلم المحمدي يعتمد على العلم البشري المتاح في ذلك الوقت، نظراً لكونه ليس وحياً، فعند مناقشة مقاطع الوحي بتحليل الأسلوب اللغوي والكلمات والمفاهيم، كما هو الأمر في مثال سورتي الفلق والناس، فمن المؤكد ظهور احتمالية أن يكون النبي قد استوحاها أو أخذها من تقاليد الجاهلية.

استهدف المستشرقون بشكل أساسي أصالة الوحي القرآني، حيث قدموا بعض الادعاءات بأن لغة وأسلوب الوحي المكي مستوحى من الكهنة والمنجمين والشعراء في تلك الفترة(٦٥)، وأن النبي أخذ مصطلحات الوحي من مصطلحات الجاهلية وأهل الكتاب، وأن قصص القرآن مأخوذة من معلمين أجانب لا يعرفون العربية جيدًا(٦٦)، وعلى نفس النحو، زعم المستشرقون أن النبي محمد استفاد من علم أهل الكتاب في الوحي المكي والمدني، وأنه طور معرفته بأهل الكتاب وخاصة بعد الهجرة إلى المدينة، ولم يتردد في وضع هذه المعلومات في القرآن(٦٧).

---

(٦١) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٧١.

(٦٢) صالح، مباحث في علوم القرآن، ١٨٤، ١٨٥.

(٦٣) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٤٣؛ فايل، مقدمة، ٧٢.

(٦٤) صالح، مباحث في علوم القرآن، ٢٠٩، ٢٣٠.

(٦٥) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ٧٥، ١٠٩.

(٦٦) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٢١؛ فايل، مقدمة، ٧١.

(٦٧) نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٨٣. يعتقد نولدكه أن الأحكام المتعلقة بالنساء في فترة الحيض، مستوحاة من الديانة اليهودية. نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١٩٢؛ آل عمران: استوحى مجموعة الآيات ٣/ ٢٥ من اليهود كدعاء للشكر. راجع نولدكه، تاريخ القرآن، ١، ١١٥. ووفقاً له أيضاً، فإن عبارة «المثاني» المذكورة في سورة الحجر في الآية رقم ١٥/ ٨٧ والآية رقم ٣٩/ ٢٤ في سورة الزمر، ذات علاقة بكلمة «ميشانا» في العبرية أو بكلمة «ميناسو» في الآرمية.

في رأينا، تستند هذه الآراء الاستشراقية إلى التحيز والسعي إلى ربط علاقات بلا أساس، لأنه ليس من العدل والإنصاف الاعتقاد بأن الوحي القرآني مقتبس أو حتى مسروق بسبب استخدام لغة ومفاهيم المجتمع الذي يخاطبه، وترتبط أساليب مثل قوالب القسم وأشكال المخاطبة المستخدمة في القرآن بخصائص اللغة العربية، فينبغي اعتبار استخدام اللغة، التي أشير إليها كمصطلحات الجاهلية، وسيلة خاصة للانفتاح على عقل وقلب المشركين الذين هم موضوع الوحي، وبناءً على ذلك، لا يمكن القول بأن الوحي الإسلامي ليس أصلي أو أن مصادر معرفة النبي ليست إلهية، وبالمثل، من الخطأ مناقشة الأصالة بين أهل الكتاب والنبي ﷺ، لوجود بعض الجوانب المشتركة أو استمرار نفس التقليد، لأن الوحي الإسلامي لم ينكر ما قبله من مصادر، لكنه ذكر أنها تعرضت للتغيير والإضافة، لذلك، فإن اتباع نهج مشترك أو مماثل في العديد من المسائل، لا يتطلب اتهام أحدهم بالأخذ أو السرقة من الآخر.

النتيجة:

عند مراجعة الأساليب التي اتبعها نولدكه لتأريخ الوحي القرآني بالترتيب وبعناية، يلاحظ الباحث أنه لم يتجاهل مادة الرواية الإسلامي لتحديد تواريخ نزول الآيات والسور بشكل كامل، ولكن يمكن القول: إن نولدكه يستخدم هذه المادة دائماً دون الاعتماد على معايير موضوعية، كما أن اختيار نولدكه الروايات وخاصة التي قد تشكل صورةً سلبية للنبي ﷺ والمسلمين من بين جميع الرويات الأخرى لتقييمها وإظهارها كروايات تعكس الحقائق التاريخية، يعد نهجاً متحيزاً ومخالفاً للمعايير العلمية وبعيداً عن مفهوم حسن النية.

عند مراجعة محاولات نولدكه الذي يعتبر أحد كبار ممثلي الأكاديمية الاستشراقية في مجال تاريخ القرآن وتسلسله الزمني، فيما يتعلق بتأريخ الوحي القرآني من خلال الربط مع المفاهيم والمحتوى والسياق، يلاحظ أنه أيضاً لم يستطع الخروج عن فكرة إبراز الوحي القرآني على أنه مجرد نص له بنية تكوينية تقليدية مثل أسلافه في التقليد الاستشراقي، والشيء المثير للاهتمام هنا هو أن نولدكه أهمل هذا النقد الذي وجهه المستشرقون دائماً للقرآن كنقيصة، في مسألة تأريخ الوحي، وصنف نولدكه الوحي المكي والمدني من ناحية محتوى الموضوع، ولكنه تجاهل بعض المبادئ والرسائل الدينية الأساسية العالمية الصالحة لجميع الأوقات، مثل المعتقد والأخلاق بعيداً عن اختلافات المحتوى بالطبع.

كانت الآراء الرئيسة لنولدكه فيما يتعلق بمصدر خصائص لغة وأسلوب القرآن مؤثرة أيضًا في اختياره لتأريخ مراحل الوحي، وفي هذا السياق، ادعى نولدكه أن أسلوب الوحي القرآني قد تشكل بإلهام من الكهنة والشعراء الجاهليين، وأسس علاقة بين تاريخ نزول مجموعات الآيات مع تغيير الأصوات / القوافي في نهاية الآيات، وقد سعى إلى تأريخ بعض مراحل الوحي، بناءً على اعتباره أن لغة القرآن قد تأثرت بأهل الكتب وثقافة الجاهلية، وكانت تقييمات نولدكه المتعلقة بأن الاختلافات في خصائص اللغة والأسلوب لمجموعات الآيات أو السور، نتيجة لتصرف النبي ﷺ، تستند بالكامل إلى منهجه غير الموضوعي وتصوراته وافتراضاته كمستشرق

مسيحي، وبدلاً من تقييم استخدام القرآن الكريم العناصر اللغوية في لغة مخاطبيه بطريقة أكثر كمالاً وتأثيراً، واعتبار ذلك ميزة وأفضلية للقرآن على غيره بطبيعة الحال، فإن تفسير ذلك على أنه كان اقتباس أو محاكاة أو حتى سرقة، هو أمر مبني في الأساس على الإيمان والاشتراط بعدم قبول القرآن الكريم كوحي منزل من الأساس.

المصادر:

- جيرهارد بورينغ، "التسلسل الزمني للقرآن". موسوعة القرآن. جين دامان مكوليف. ليدن: Brill, 2001-2005.
- أبو عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري، الجامع الصحيح، تحقيق: محمد تامر. ١ مجلد. القاهرة: دار الحديث، الطبعة الأولى، ٢٠١١/١٤٣٢.
- عزت دروزة، الأصول في فهم القرآن، ترجمة. وحد الدين انجه. إسطنبول: دار أكين للنشر. ٢٠٠٨.
- سليمان بن الأشعث السجستاني أبو داود، سنن أبي داود، تحقيق: أبو زاهر زهير علي ذي. ١ مجلد. الرياض: دار السلام، ٢٠٠٩/١٤٣٠.
- طارق أنور عبد المجيد القط، Die Methode Nöldeke's zur chronologischen Anordnung der Sûren und Verse des Korans in seinem Buch "Geschichte des Qorans", eine analystisch kritische Studie, Göttingen: كلية الفلسفة جامعة جورج أوغست، أطروحة الدكتوراه، ٢٠١٤.
- فوك يوهان، Die Arabischen Studien in Europa: bis in den Anfang des 20 Jahrhunderts. لايبزيج: دار نشر Otto Harrassowitz، ١٩٥٥.
- روبرت ايروين، المستشرقون وأعدائهم. ترجمة. بهار طيرناكجي. إسطنبول: دار نشر YKY، ٢٠٠٨.
- محمد قطب، دراسات القرآن. ٢ مجلد. ترجمة. بكير كارلغا، بشير أريار صوي. إسطنبول: دار نشر ساريا كتابلاري. ١٩٩٧.
- أبو الحسين مسلم بن الحجاج مسلم، صحيح المسلم، نشره عبد المالك مجاهد. ١ مجلد. الرياض: دار السلام، الطبعة الثانية، ٢٠٠٠/١٤٢١.
- أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي بن سنان. تحقيق: أبو زاهر زهير علي ذي النسائي، سنن النسائي. الرياض: دار السلام، ٢٠٠٩/١٤٣٠.
- تيودور نولدكه، تاريخ القرآن. ٣ مجلد (طبعة الأوفست من طبعة ١٩٠٩) هيلدسهايم: دار نشر Georg Olms، ١٩٦١.
- رودي بارت، Arabistik und Islamkunde an Deutschen Universitäten. فيسبادن: دار نشر Franz Steiner، ١٩٦٦.
- حسين بولاط،، دراسات تأريخ المستشرقين للوحي القرآني - الرواد الألمان: أمثال غوستاف فايل تيودور نولدكه-. أرضروم: جامعة أتاتورك، معهد العلوم الاجتماعية، أطروحة الدكتوراه، ٢٠١٩.
- نيل روبنسون، اكتشاف القرآن: مقاربة معاصرة لنص محجب، ترجمة. سليمان كلكان. إسطنبول: دار نشر كورامير، ٢٠١٨.
- صبحي صالح، مباحث في علوم القرآن. بيروت: دار العلم للملايين، ٢٠١٤.
- إبراهيم صاري جام، تصور الرسول محمد ﷺ عند المستشرقين الإنجليز والألمان. أنقرة: دار نوبل للنشر، ٢٠١١.
- إيمانويل ستيفانديس، " The Qur'an Made Linear: A Study of the Geschichte des Qorans chronological Reordering". Journal of Quranic Studies 10/2 (أكتوبر ٢٠٠٨), ١-٢٢.
- غوستاف فايل، Historisch-kritische Einleitung in den Koran. بيليفيلد: دار نشر Velhagen und Klasing., 1844.
- Weil, Mohammed der Prophet. حياته ومذهبه « Sein Leben und seine Lehre.» Aus handschriftlichen Quellen und dem Koran geschöpft und dargestellt. دار نشر Metzler، شتوتغارت: ١٨٤٣.
- حسين يشار، مفهوم القرآن عند الغرب. إزمير: دار نشر إشيك أكاديمي، ٢٠١٠.
- أبو القاسم جار الله محمود بن عمير الزمخشري، الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل. بيروت: دار بن حزم، ٢٠١٢.
- محمد عبد العظيم الزرقاني، مناهل العرفان في علوم القرآن. ٢/١. بيروت: دار الكتب العلمية، ٢٠٠٣.